

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ДЗ «ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»**

Кафедра історії та археології

Євгенія Шевцова

**ІНФОРМАЦІЙНА АНАЛІТИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ
ДОСЛІДЖЕНЬ
в історичній та громадянській освіті**

навчально-методичний посібник для здобувачів
другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю **A4.03 Середня освіта**
(Історія та громадянська освіта)
денної та заочної форм навчання

Лубни
ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»
2026

Рецензенти:

Силка О.З.

— доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин і суспільних наук Національного університету біоресурсів і природокористування України

Нужна Ю.С.

— кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Шевцова Є. С.

Інформаційна аналітика та методологія досліджень в історичній та громадянській освіті: навчально-методичний посібник для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) денної та заочної форм навчання / Євгенія Шевцова; ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». – Лубни: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2026. – 100 с.

Навчально-методичний посібник містить матеріали для опанування здобувачами другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) освітнього компонента «Інформаційна аналітика та методологія досліджень в історичній та громадянській освіті». Матеріали спрямовані на розвиток дослідницьких, аналітичних і критичних умінь, пошук, аналіз та оцінювання інформації й джерел, застосування наукових методів пізнання та цифрових технологій в історичній і громадянській освіті.

Для здобувачів закладів вищої освіти другого (магістерського) рівня, викладачів та вчителів історії і громадянської освіти.

УДК 37.01:001.891:004

*Обговорено та схвалено кафедрою історії та археології
(протокол № 1 від 26 серпня 2026 р.).*

*Рекомендовано до друку вченою радою
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(протокол № 1 від 28 серпня 2026 р.).*

© Шевцова Є. С., 2026

© ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2026

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Програма освітнього компонента «Інформаційна аналітика та методологія досліджень в історичній та громадянській освіті».....	11
Контроль успішності та критерії оцінювання здобувачів вищої освіти.....	15
Тема 1. Методологія історичного та суспільствознавчого пізнання.....	22
Тема 2. Інформація та джерело в структурі наукового знання (в історичній та громадянській освіті)	33
Тема 3. Цифрова трансформація методології історичних та суспільствознавчих досліджень.....	46
Тема 4. Аналітичні моделі та методи пізнання суспільних процесів (в історичній та громадянській освіті)	57
Тема 5. Інтерпретація та конструювання наукового знання в історії та освіті.....	65
Семінар 1-2. Наукове пізнання та становлення методології історичного та суспільствознавчого дослідження.....	75
Семінар 3. Наукова інформація та джерела в історичному і суспільствознавчому дослідженні.....	78
Семінар 4. Цифрова трансформація історичного та суспільствознавчого дослідження	81
Семінар 5. Штучний інтелект у науковій та освітній діяльності.....	84
Семінар 6. Аналітичні моделі та методи пізнання суспільних процесів.....	87

Семінар 7. Інтерпретація та конструювання наукового знання.....	89
Контроль самостійної роботи.....	92
Теми для підготовки до контрольної роботи.....	94
Дотримання вимог академічної доброчесності.....	98
Декларація про використання систем штучного інтелекту	100

ПЕРЕДМОВА

Освітній компонент «Інформаційна аналітика та методологія досліджень в історичній та громадянській освіті» є важливою складовою професійної підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за освітньою програмою «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» спеціальності А4 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)» галузі знань А «Освіта». Курс спрямований на поглиблення дослідницької та аналітичної підготовки здобувачів, необхідної для професійної діяльності вчителя історії та громадянської освіти, а також для здійснення науково-дослідної роботи.

Здобувачі вищої освіти опановують освітній компонент в обсязі **3 кредитів ЄКТС (90 годин)**. Зміст курсу охоплює методологічні засади наукового пізнання, методи та принципи організації досліджень, особливості пошуку, відбору, аналізу, критичного оцінювання та інтерпретації наукової інформації і джерел. Особливу увагу приділено застосуванню сучасних інформаційних технологій у дослідницькій та професійно-педагогічній діяльності, роботі з історичними, історіографічними й нормативно-правовими джерелами, а також представленню результатів власних досліджень.

Мета: формування методологічної та інформаційно-аналітичної компетентності здобувачів, розвиток здатності здійснювати науковий пошук, критично аналізувати, оцінювати й узагальнювати інформацію та джерела, застосовувати методи наукового дослідження і сучасні цифрові технології у професійній діяльності вчителя історії та громадянської освіти.

За результатами опанування освітнього компонента «Інформаційна аналітика та методологія досліджень в історичній та громадянській освіті» здобувач вищої освіти

має набути передбачених освітньою програмою компетентностей, знань і умінь:

Загальні компетентності:

- ♦ Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- ♦ Здатність проведення досліджень на відповідному рівні.
- ♦ Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
- ♦ Здатність до комунікації в усній і письмовій формах державною та іноземною мовами для вирішення завдань професійної діяльності.
- ♦ Здатність до генерування нових ідей, виявлення та розв'язання проблем, ініціативності.
- ♦ Володіння навичками критичного мислення.

Фахові компетентності:

- ♦ Здатність до критичного осмислення новітніх досягнень історичної та педагогічної науки, застосовування їх здобутків у власних дослідженнях.
- ♦ Вільне оперування основними історичними концепціями, здатність осмислювати і зіставляти історичні факти, висувати гіпотези, вибудовувати моделі процесів і явищ української та світової історії.
- ♦ Здатність застосовувати пошук, аналіз та розуміння різних джерел та наукової інформації з історії України та всесвітньої історії, дискутувати про минуле в політичному й культурному аспектах.

- ♦ Здатність застосовувати наукові методи пізнання в освітньому процесі з історії та громадянської освіти, використовувати інновації та різноманітні підходи до розв’язання проблем у педагогічній діяльності, здійснювати пошук, критично оцінювати та оперувати інформацією у професійній діяльності, використовувати та створювати (за потреби) цифрові технології, зокрема електронні освітні ресурси.

- ♦ Здатність до дослідницької діяльності, застосування теоретичних основ наукового дослідження під час підготовки кваліфікаційної роботи.

- ♦ Здатність виявляти і критично осмислювати історичні, історіографічні і нормативно-правові джерела різних видів, аналізувати наукові тексти та узагальнювати цю інформацію.

- ♦ Здатність глибоко аналізувати суспільні, політичні та правові процеси, розуміти їхній вплив на суспільство, формувати зміст громадянської освіти.

Програмні результати навчання:

Успішне виконання завдань освітнього компонента сприятиме формуванню таких знань та умінь:

- ✓ Знати та розуміти ґносеологічну проблематику, специфіку та логіку наукового пізнання, особливості його розвитку.

- ✓ Знати методологію, методи та принципи організації наукових досліджень, зокрема кваліфікаційної роботи як виду навчально-дослідницької роботи.

✓ Знати та розуміти етапи розвитку історичної науки, зміст її концепцій, теорій і шкіл, головні тенденції розвитку світової історіографії новітнього часу з метою науково обґрунтованого відбору й інтерпретації змісту навчальних курсів історії.

✓ Знати та характеризувати різні джерела та наукову інформацію з історії України та всесвітньої історії, аналізувати минуле в політичному й культурному аспектах для застосування в освітньому процесі.

✓ Застосовувати методологічну компетентність, положення філософських теорій та концепцій до дослідження професійних проблем; здатність вибудовувати логіку та методологію отримання наукового знання у своїй професійній галузі.

✓ Застосовувати наукову критику до аналізу поглядів дослідників минулого, робити узагальнення щодо теоретичного і методичного рівня наукових праць з історії та використовувати результати такого аналізу в освітній діяльності.

✓ Застосовувати пошук, аналіз та розуміння різних джерел та наукової інформації з історії України та всесвітньої історії, дискутувати про минуле в політичному й культурному аспектах у професійно-педагогічному контексті.

✓ Використовувати знання з теорії та історії історичної науки у дослідницьких і освітньо-педагогічних проєктах, здійснювати бібліографічно-пошукову роботу, у т.ч. з використанням сучасних інформаційних технологій, працювати з текстами наукових джерел, планувати, організовувати та здійснювати наукові дослідження у сфері

професійної діяльності вчителя і репрезентувати їх результати.

✓ Формулювати мету, формувати план, визначати методики та методи дослідження, оформляти підсумки кваліфікаційної роботи згідно з установленими вимогами із залученням сучасних засобів редагування й друку.

✓ Представляти власні знання, висновки та аргументацію; логічно, послідовно, структуровано й доступно викладати складний історичний матеріал у професійно-освітньому контексті.

✓ Аналізувати соціально та особистісно значущі світоглядні проблеми, приймати рішення на основі сформованих ціннісних орієнтирів..

Курс	Семестр	Аудиторні заняття (ДФН/ЗФН)		Самостійна робота (ДФН/ЗФН)	Семестровий контроль
		<i>Лекції</i>	<i>Семінари</i>		
I	I	10/8	14/8	66/74	Залік

Основні форми навчальної роботи:

– **лекції** – спрямовані на формування теоретико-методологічної основи для системного опрацювання навчального матеріалу. Під час лекцій розглядаються сучасні підходи до наукового пізнання, методології та методів дослідження, принципи роботи з інформацією, історичними та науковими джерелами, сучасні аналітичні й цифрові інструменти. Лекційний матеріал може опрацьовуватися в аудиторному, онлайн- або дистанційному форматі та передбачає фіксацію

здобувачами основних положень, понять і методологічних підходів;

– **семінарські заняття** – мають дослідницько-аналітичний характер і спрямовані не лише на відтворення теоретичного матеріалу, а передусім на його практичне осмислення та застосування. Під час семінарів здобувачі опрацьовують наукову літературу, історичні, історіографічні, нормативно-правові та інші джерела, аналізують сучасні наукові теорії, концепції та методологічні підходи, здійснюють їх порівняння й критичне оцінювання. Важливою складовою є підготовка теоретичного та наочно-ілюстративного матеріалу: аналітичних схем, таблиць, концептуальних карт, візуалізацій, презентацій та інших форм представлення інформації. Семінарські заняття передбачають обговорення проблемних питань, аргументовану дискусію, аналіз конкретних дослідницьких ситуацій, роботу з цифровими ресурсами та пошуковими інструментами. Такий формат забезпечує поєднання теоретичної підготовки з практикою інформаційно-аналітичної та дослідницької діяльності й формує здатність самостійно знаходити, перевіряти, систематизувати, інтерпретувати та презентувати інформацію;

– **контроль самостійної роботи** – здійснюється шляхом виконання індивідуальних дослідницько-аналітичних завдань, спрямованих на самостійний пошук, відбір, критичне оцінювання, опрацювання та інтерпретацію інформації, а також застосування методологічних підходів і цифрових інструментів у професійно-освітньому контексті;

– **контрольно-модульні роботи** – передбачають перевірку рівня засвоєння теоретико-методологічного матеріалу та сформованості аналітичних умінь у формі розгорнутих відповідей на теоретичні питання та/або виконання тестових завдань;

– **консультації з викладачем** – спрямовані на методичний супровід освітньої та дослідницької діяльності здобувачів, надання рекомендацій щодо пошуку й опрацювання джерел та наукової інформації, використання сучасних інформаційних і цифрових інструментів, підготовки до семінарських занять, виконання індивідуальних завдань і підсумкового контролю.

ПРОГРАМА ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА «ІНФОРМАЦІЙНА АНАЛІТИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ В ІСТОРИЧНІЙ ТА ГРОМАДЯНСЬКІЙ ОСВІТІ»

Тема 1. Методологія історичного та суспільствознавчого пізнання.

Наукове пізнання та його роль у розвитку історичної й суспільствознавчої освіти. Основні поняття методології: інформація, знання, метод, методологія, теорія, концепція, парадигма. Специфіка історичного та суспільствознавчого пізнання. Співвідношення історичного факту, джерела, наукової інтерпретації та освітнього змісту. Об'єкт, предмет, мета, завдання, дослідницьке питання та гіпотеза наукового дослідження. Методологічні підходи до вивчення історичних і суспільних явищ. Традиційні та новітні методи історичного дослідження. Сучасні методологічні напрями та «повороти» в гуманітаристиці. Значення методологічної культури вчителя історії та громадянської освіти для критичного осмислення змісту навчання, добору інформації та організації дослідницької діяльності здобувачів освіти.

Тема 2. Інформація та джерело в структурі наукового знання (в історичній та громадянській освіті).

Поняття та види наукової інформації. Інформаційний простір сучасного дослідника й учителя історії та громадянської освіти. Джерела наукової та освітньої інформації: історичні, історіографічні, нормативно-правові, статистичні, візуальні, цифрові та мультимедійні джерела. Інформаційний пошук: визначення інформаційної потреби,

формування пошукового запиту, стратегії пошуку та відбору інформації. Наукові бібліотеки, електронні каталоги, цифрові архіви, наукові бази даних та спеціалізовані інформаційні ресурси. Критерії достовірності, надійності, актуальності та репрезентативності інформації. Зовнішня та внутрішня критика джерела, виявлення упередженості, маніпулятивності та недостовірної інформації. Особливості добору й критичного опрацювання інформації для дослідницьких завдань та її трансформації в навчальний зміст історичної та громадянської освіти.

Тема 3. Цифрова трансформація методології історичних та суспільствознавчих досліджень.

Цифровізація гуманітарних досліджень та освіти. Digital Humanities і цифрова історія: становлення, основні напрями та дослідницькі можливості. Цифрові архіви, бази даних, електронні колекції та репозитарії як нове середовище історичного дослідження. Датафікація історичних і суспільних процесів та робота з великими масивами інформації. Цифрове моделювання та реконструкція історичної реальності. Інструменти обробки текстових, статистичних, просторових і візуальних даних. Штучний інтелект у науковому дослідженні та історичній освіті: можливості, обмеження, ризики та перспективи. Генеративний штучний інтелект, автоматизований пошук і аналіз інформації, робота з текстами та даними, створення освітнього контенту. Проблеми достовірності, верифікації, академічної доброчесності, авторства та етики використання цифрових технологій і ШІ в дослідницькій та педагогічній діяльності.

Тема 4. Аналітичні моделі та методи пізнання суспільних процесів (в історичній та громадянській освіті).

Методи як інструмент отримання та обґрунтування наукового знання. Історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-системний методи. Міждисциплінарність сучасного історичного та суспільствознавчого дослідження. Теоретичне й емпіричне моделювання історичних і суспільних явищ. Аналіз причинно-наслідкових зв'язків, структур і динаміки суспільних процесів. Кількісні та статистичні методи в гуманітарних дослідженнях. Кліометрика, контент-аналіз, кореляційний, регресійний і кластерний аналіз. Аналіз масових історичних, соціальних та демографічних джерел. Поєднання якісних і кількісних методів. Можливості застосування аналітичних моделей і дослідницьких методів для формування критичного мислення та дослідницької компетентності здобувачів історичної та громадянської освіти.

Тема 5. Інтерпретація та конструювання наукового знання в історії та освіті.

Наукова інтерпретація як етап пізнавальної діяльності. Взаємозв'язок фактів, доказів, аргументів, гіпотез, висновків та наукових інтерпретацій. Конструювання історичного та суспільствознавчого знання: можливості й межі інтерпретації. Порівняння та зіставлення наукових позицій, виявлення аргументів і суперечностей, формування власного обґрунтованого судження. Наукова аргументація та критерії обґрунтованості висновків. Візуалізація даних і результатів дослідження як засіб

аналізу, інтерпретації та наукової комунікації. Аналітичні звіти, дослідницькі проєкти, наукові доповіді та презентації. Трансформація результатів наукового дослідження в освітній контент. Інформаційно-методичне забезпечення історичної та громадянської освіти в цифровому середовищі. Рефлексія та самооцінювання дослідницької діяльності. Представлення й обговорення результатів дослідження в академічному та освітньому середовищах.

КОНТРОЛЬ УСПІШНОСТІ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Під час визначення семестрової оцінки оцінювання компетентностей здобувача вищої освіти відбувається у такий спосіб:

<i>Вид робіт</i>	<i>ДФН</i>	<i>ЗФН</i>
Семінарські заняття	35	40
Контроль самостійної роботи	30	25
Контрольно-модульна робота	35	35
РАЗОМ	100	

Розподіл балів за семінарські заняття: для денної форми навчання – 7 семінарських занять по 5 балів; для заочної форми навчання – 4 семінарські заняття по 10 балів.

Поточний контроль

Поточний контроль здійснюється під час проведення семінарських занять, оцінювання самостійної та індивідуальної роботи. Він має на меті систематичну перевірку рівня засвоєння здобувачами вищої освіти змісту освітнього компонента, сформованості методологічних, інформаційно-аналітичних і дослідницьких умінь, а також здатності застосовувати набуті знання для розв’язання професійно-освітніх і дослідницьких завдань.

Для поточного контролю з освітнього компонента «Інформаційна аналітика та методологія досліджень в історичній та громадянській освіті» передбачено 8 оцінюваних семінарських занять для ДФН та 4 оцінюваних семінарських заняття для ЗФН. Максимальна кількість

балів за семінарські заняття становить 40 балів. Плани семінарських занять подано у відповідних тематичних розділах посібника.

Семінарські заняття передбачають не лише відтворення теоретичного матеріалу, а й аналітичну роботу з науковими текстами та джерелами, порівняння наукових позицій, опрацювання сучасних методологічних концепцій, підготовку теоретичного й наочного матеріалу, роботу з цифровими ресурсами та участь у науковій дискусії. Під час оцінювання враховуються повнота й глибина підготовки, самостійність суджень, обґрунтованість висновків, уміння застосовувати методологічний інструментарій та аргументовано представляти результати власної аналітичної роботи.

Контроль самостійної роботи

Контроль самостійної роботи передбачає виконання здобувачами завдань, спрямованих на формування навичок самостійного пошуку, критичного опрацювання, аналізу та інтерпретації наукової інформації.

Для контролю самостійної роботи кожен здобувач вищої освіти виконує два завдання. Аналітичне опрацювання наукової статті або іншого запропонованого наукового джерела оцінюється максимально у 10 балів. Завдання передбачає визначення проблематики дослідження, аналіз його методологічних засад, аргументації та висновків, оцінювання використаної джерельної бази та формулювання власної обґрунтованої оцінки наукової праці. Окрім того передбачено індивідуальне дослідницько-аналітичне завдання, яке оцінюється максимально у 20 балів для здобувачів денної

форми і 15 балів заочно форми навчання. Для здобувачів денної форми навчання додаткові 5 балів нараховуються за публічну презентацію результатів дослідження. Воно спрямоване на практичне застосування методологічного та інформаційно-аналітичного інструментарію, самостійний пошук і критичний відбір інформації, її систематизацію, інтерпретацію та представлення результатів у визначеній формі. Теми та вимоги до виконання завдань подано в окремому розділі посібника.

Контрольно-модульна робота

Контрольно-модульна робота є формою підсумкового поточного контролю, спрямованою на комплексну перевірку теоретичних знань і практичних умінь, сформованих у процесі опанування освітнього компонента.

Контрольно-модульна робота виконується у формі тестування та відкритого завдання і передбачає 30 тестових питань та одне відкрите питання. За правильне виконання тестових завдань здобувач може отримати 30 балів, за виконання відкритого питання – 5 балів. Максимальна оцінка за контрольно-модульну роботу становить 35 балів.

Відкрите питання передбачає розгорнуту відповідь, що демонструє здатність здобувача застосовувати понятійно-категоріальний апарат, методологічні підходи та методи інформаційно-аналітичної діяльності, аргументувати власну позицію та формулювати обґрунтовані висновки. Тематика та орієнтовні питання для підготовки до контрольно-модульної роботи подано в окремому розділі посібника.

Семестровий контроль

Семестровий контроль з освітнього компонента «Інформаційна аналітика та методологія досліджень в історичній та громадянській освіті» відповідно до навчального плану здійснюється у формі заліку. Залік проводиться на основі накопичувального оцінювання результатів роботи здобувача вищої освіти протягом семестру. На підсумковому занятті викладач визначає та фіксує в заліковій відомості підсумковий бал за освітнім компонентом.

За умови виконання передбачених видів роботи та накопичення необхідної для позитивної оцінки кількості балів додаткове складання заліку не передбачається.

За активну участь у науково-дослідницькій роботі, додаткових заходах формальної, неформальної та/або інформальної освіти з освітнього компонента здобувач може отримати додаткові бали. Рішення про їх нарахування приймається у кожному конкретному випадку відповідно до Положення про порядок визнання результатів навчання, здобутих шляхом формальної, неформальної та/або інформальної освіти в ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Семестрова оцінка виставляється за 100-бальною шкалою. Для переведення семестрової оцінки за освітнім компонентом в оцінку за національною шкалою («незадовільно», «задовільно», «добре», «відмінно») використовується така шкала:

ECTS	Національна система	Визначення	100-бальна система
-------------	----------------------------	-------------------	---------------------------

А	відмінно	Відмінне виконання завдання з незначною кількістю помилок. Здобувач має глибокі і системні знання з усього теоретичного та практичного курсу, вільно володіє понятійним апаратом, знає основні проблеми курсу, мету та завдання. Вміє застосовувати здобуті теоретичні та практичні знання. Не допускає помилок при виконанні завдань та самостійної роботи.	90–100
В	добре	Вище середнього рівня з кількома помилками. Здобувач має ґрунтовні знання, виконує теоретичну та практичну роботу без помилок, але може допустити незначні помилки при виконанні завдань та самостійної роботи.	85–89
С	добре	Загалом добрі знання з кількома значними помилками. Здобувач знає програмний	75–84

		матеріал повністю, має практичні навички, але не завжди може самостійно та творчо мислити, вийти за межі теми.	
D	задовільно	Здобувач демонструє достатній для задовільного рівня обсяг знань з основних тем курсу, розуміє базові поняття, положення та методи, здатний застосовувати їх під час виконання типових навчальних і дослідницьких завдань. Володіє знаннями та вміннями не в повному обсязі.	65–74
E	задовільно	Здобувач володіє мінімально необхідним обсягом навчального матеріалу, демонструє загальне розуміння основних понять і положень курсу. Здатний відтворювати базову інформацію та виконувати нескладні	60–64

		типові завдання за зразком, проте має труднощі із самостійним аналізом, застосуванням методів, аргументацією та інтерпретацією інформації.	
--	--	---	--

Тема 1. Методологія історичного та суспільствознавчого пізнання.

Наукове пізнання – процес цілеспрямованого отримання, перевірки, систематизації та обґрунтування знань про дійсність. На відміну від повсякденного пізнання, наукове спирається на визначені принципи, поняття, методи, процедури перевірки та аргументації. Для історичної та суспільствознавчої освіти наукове пізнання є основою формування змісту навчання, оскільки забезпечує його зв'язок із сучасним станом науки, дає можливість розрізняти встановлені факти, наукові інтерпретації та неперевірені твердження, а також створює основу для організації дослідницької діяльності здобувачів освіти.

Основними поняттями методології є інформація, знання, метод, методологія, теорія, концепція та парадигма. Інформація – відомості про об'єкти, явища, процеси та їхні властивості. Знання – результат пізнавальної діяльності, у межах якого інформація набуває систематизованого, осмисленого та обґрунтованого характеру. Метод – спосіб або сукупність способів дослідження, що застосовуються для досягнення визначеної пізнавальної мети. Методологія – вчення про принципи, підходи та методи наукового пізнання, а також система засад, відповідно до яких організовується дослідницька діяльність. Теорія – система взаємопов'язаних понять і положень, за допомогою яких пояснюється певне коло явищ. Концепція – система основних ідей та положень щодо розуміння певного явища або проблеми. Парадигма – система фундаментальних наукових уявлень, понять, проблем і способів їх

розв'язання, прийнята на певному етапі розвитку наукової спільноти.

Поняття парадигми набуло особливого значення після виходу 1962 р. праці американського історика науки Томаса Куна «Структура наукових революцій». Кун розглядав розвиток науки через співвідношення нормальної науки, аномалій, кризи та зміни парадигми. Його концепція вплинула на розуміння історичності наукового знання та зміни способів постановки й розв'язання наукових проблем. Для історичної та суспільствознавчої методології поняття парадигми дає змогу характеризувати не окремий метод, а ширшу систему наукових уявлень, у межах якої визначаються значущі проблеми, способи їх дослідження та критерії наукового пояснення.

Історичне пізнання має специфіку, зумовлену його спрямованістю на дослідження минулого. Минуле не може бути безпосередньо спостережуваним об'єктом, тому історик реконструює його на основі збережених джерел. Суспільствознавче пізнання спрямоване на дослідження суспільства, соціальних відносин, інститутів, процесів і практик та може поєднувати аналіз історичних джерел із безпосереднім емпіричним дослідженням. Відповідно, історичне і суспільствознавче пізнання використовують різні типи інформації та методів, але спільними для них є постановка дослідницької проблеми, критична оцінка інформації, застосування методів та аргументація результатів.

Історичне джерело – носій інформації про минуле, який використовується дослідником для реконструкції та інтерпретації історичних явищ. Джерела можуть бути

писемними, речовими, усними, зображальними, аудіовізуальними та іншими. Робота з ними передбачає зовнішню і внутрішню критику джерела, встановлення його походження, авторства, часу та обставин створення, змісту й інформаційних можливостей. Історичний факт не є тотожним джерелу: факт є науково встановленим твердженням про минуле, обґрунтованим відповідними джерелами. Наукова інтерпретація полягає в осмисленні встановлених фактів, їхніх зв'язків, причин, наслідків і значення. Освітній зміст формується шляхом відбору, систематизації та педагогічної адаптації наукового знання відповідно до цілей освіти. Тому джерело, факт, інтерпретація та освітній зміст перебувають у взаємозв'язку, але не є тотожними.

Методологія наукового дослідження передбачає визначення його об'єкта, предмета, мети, завдань, дослідницького питання та гіпотези. Об'єкт – явище, процес або сфера дійсності, на яку спрямоване дослідження. Предмет – конкретний аспект, властивість, відношення або процес у межах об'єкта, що безпосередньо вивчається. Мета визначає очікуваний результат дослідження, завдання конкретизують основні дослідницькі дії, необхідні для його досягнення. Дослідницьке питання формулює проблему, відповідь на яку має бути отримана в процесі дослідження. Гіпотеза є обґрунтованим припущенням щодо можливої відповіді на дослідницьке питання, яке підлягає перевірці. Взаємозв'язок цих компонентів визначає логіку дослідження та впливає на вибір методологічного підходу і методів.

Методологічні підходи визначають загальну перспективу вивчення історичного або суспільного явища. Історико-генетичний підхід орієнтує на дослідження виникнення та послідовного розвитку явища; історико-порівняльний – на встановлення подібностей і відмінностей між явищами, процесами або суспільствами; історико-типологічний – на виокремлення типів історичних явищ; системний – на розгляд об'єкта як цілісної системи взаємопов'язаних елементів; структурний – на дослідження його внутрішньої будови; інституційний – на аналіз суспільних інститутів; соціокультурний – на взаємозв'язок соціальних і культурних процесів; антропологічний – на дослідження людини, її досвіду та практик; гендерний – на аналіз гендерних відносин; мікроісторичний – на детальне дослідження локального або обмеженого об'єкта; глобальний і транснаціональний – на вивчення процесів, зв'язків і взаємодій, що виходять за межі історії окремої держави.

Формування традиційної методології історичного дослідження відбувалося протягом XIX ст. У цей період професіоналізація історичної науки була пов'язана з розвитком критичного аналізу джерел. Значний внесок зробив німецький історик Леопольд фон Ранке (1795–1886), який надавав першочергового значення роботі з документальними джерелами. Йоганн Густав Дройзен (1808–1884) у «Нарисі історики» (1857) систематизував питання історичної критики, інтерпретації та представлення результатів дослідження. Вільгельм Дільтей (1833–1911) у «Вступі до наук про дух» (1883) обґрунтовував специфіку гуманітарного пізнання та значення розуміння людської

діяльності в її історичному контексті. Позитивістська традиція, пов'язана з Огюстом Контом (1798–1857), посилила орієнтацію на емпірично встановлені факти та систематичне дослідження. Марксистський підхід, сформований у працях Карла Маркса (1818–1883) та Фрідріха Енгельса (1820–1895), зосереджував увагу на матеріальних умовах суспільного розвитку, виробничих відносинах і класових конфліктах.

У XX ст. методологічне поле історичної науки значно розширилося. 1929 р. Марк Блок (1886–1944) і Люсьєн Февр (1878–1956) заснували журнал «*Annales d'histoire économique et sociale*», навколо якого сформувалася школа «Анналів». Її представники розширили предмет історії за рахунок економічних, соціальних, демографічних і культурних процесів. Марк Блок у праці «Апологія історії, або Ремесло історика», опублікованій 1949 р., розглядав історію як дослідження людей у часі та підкреслював значення критичної роботи з джерелами. Фернан Бродель (1902–1985) у праці «Середземномор'я і середземноморський світ в епоху Філіпа II» (1949) розвинув концепцію багаторівневого історичного часу та поняття *longue durée* – довгої тривалості, звернувши увагу на довготривалі соціальні, економічні та географічні структури.

Традиційні методи історичного дослідження включають хронологічний, історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, ретроспективний та проблемно-хронологічний методи, а також методи джерелознавчої критики та герменевтичного аналізу. У XX–XXI ст. історичний інструментарій доповнюється

контент-аналізом, дискурс-аналізом, кількісними та статистичними методами, мережевим і просторовим аналізом, GIS, цифровим картографуванням, текстовим аналізом та іншими методами цифрової гуманітаристики. Новітні методи дають змогу працювати з великими масивами текстів, статистичних даних, картографічної та іншої інформації.

Розвиток методології гуманітаристики у XX–XXI ст. пов'язаний із низкою «поворотів», які змінювали дослідницькі питання та розширювали предметне поле гуманітарних наук. Соціальний поворот посилив увагу до соціальних структур і груп; кількісний – до статистичних методів та масових даних; лінгвістичний – до мови, тексту й дискурсу; культурний – до символів, репрезентацій та культурних практик; гендерний – до гендерних відносин; просторовий – до значення простору й місця; постколоніальний – до колоніальних відносин, ідентичностей та нерівності у виробництві знання; матеріальний – до речей, матеріальних об'єктів та інфраструктур; цифровий – до використання цифрових технологій у виробництві, аналізі та представленні гуманітарного знання.

Проблема співвідношення історичного факту та його інтерпретації особливо загострилася в історіографії XX ст. Робін Джордж Коллінгвуд (1889–1943) у «Ідеї історії», опублікованій 1946 р., розглядав історичне пізнання як реконструкцію думок і дій людей минулого. Едвард Галлетт Карп (1892–1982) у праці «Що таке історія?» (1961) аналізував взаємозв'язок історика та історичного факту й роль відбору фактів у формуванні історичного знання.

Гейден Вайт (1928–2018) у «Метаісторії» (1973) досліджував структуру історичного наративу та способи організації історичного матеріалу в оповідну форму. Мішель Фуко (1926–1984) у «Археології знання» (1969) аналізував правила формування дискурсів і способи організації знання. Ці праці пов'язані з розвитком відповідно герменевтичних, наративних, лінгвістичних і постструктуралістських підходів.

Сучасне історичне та суспільствознавче пізнання характеризується методологічним плюралізмом, тобто використанням різних підходів і методів відповідно до характеру дослідницької проблеми. Жоден метод не є універсальним для всіх історичних і суспільних явищ. Вибір методологічного підходу, методів та джерельної бази має визначатися об'єктом, предметом, метою, завданнями та дослідницьким питанням.

Методологічна культура вчителя історії та громадянської освіти полягає у володінні основами наукового пізнання, розумінні способів отримання та перевірки знань, критичному оцінюванні інформації та джерел, розрізненні історичного факту й наукової інтерпретації, обґрунтованому доборі змісту навчання та використанні дослідницьких методів. Вона є необхідною умовою організації дослідницької діяльності здобувачів освіти, під час якої вони мають навчатися ставити питання, працювати з інформацією та джерелами, перевіряти твердження, зіставляти різні інтерпретації та формувати обґрунтовані висновки.

Рекомендована література

Класичні та фундаментальні праці

1. Kuhn T. S. The Structure of Scientific Revolutions. Chicago : University of Chicago Press, 1962. xv, 172 p. https://digitalcommons.bard.edu/hapl_marginalia_all/364/
2. Collingwood R. G. The Idea of History. Oxford : Clarendon Press, 1946. xxvi, 339 p. https://archive.org/details/ideaofhistory0000unse_w1u4
3. Carr E. H. What Is History? London : Penguin Books, 1961. 159 p. <https://archive.org/details/whatishistory0000unse>
4. Elton G. R. The Practice of History. London : Methuen, 1967. viii, 178 p. https://openlibrary.org/books/OL5651198M/The_practice_of_history
5. Tosh J. The Pursuit of History: Aims, Methods, and New Directions in the Study of Modern History. London : Longman, 1984. 205 p. https://books.google.com/books/about/The_Pursuit_of_History.html?id=h9VmAAAAMAAJ
6. Marwick A. The Nature of History. London : Macmillan, 1970. 240 p. <https://archive.org/details/natureofhistory0000marw>
7. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1973. xii, 448 p. <https://archive.org/details/metahistoryhisto00whit>
8. Appleby J., Hunt L., Jacob M. Telling the Truth about History. New York : W. W. Norton & Company, 1994. 322 p. https://books.google.com/books/about/Telling_the_Truth_about_History.html?id=ZULgTHal9iIC

9. Evans R. J. In Defence of History. London : Granta Books, 1997. ix, 307 p.
https://books.google.com/books/about/In_Defence_of_History.html?id=1rBmAAAAAAAJ

10. Guldi J., Armitage D. The History Manifesto. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. 165 p.
<https://www.loc.gov/item/2019667027/>

11. Калакура Я. С. Методологія історіографічного дослідження : наук.-метод. посіб. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2016. 319 с.
<https://archives.knu.ua/our-publications/textbooks/>

12. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. та ін. Історичне джерелознавство : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 512 с.
<https://archives.knu.ua/our-publications/textbooks/>

13. Ковальчук Л. Моделювання науково-педагогічних досліджень : навч. посіб. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. 520 с.
<https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/Koval-chuk-L.-Modeliuvannia-naukovo-pedahohichnykh-doslidzhen-.-Posibnyk.pdf>

14. Дубасенюк О. А., Мирончук Н. М. Методологія та методи науково-педагогічного дослідження : навч.-метод. посіб. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2025. 244 с.
<https://eprints.zu.edu.ua/43494/1/1.pdf>

Сучасні наукові дослідження

15. Берека В. Новітні підходи в методології та методиці викладання історії в Україні. Наукові записки

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2023. <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history/article/view/749>

16. Івангородський К. Теоретично-методологічна концепція Михайла Грушевського в оптиці сучасної історіографії. Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2024. № 2. С. 18–32. <https://history-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/5251>

17. Ісак Ю., Сліпецький О. Понятійний апарат історичної науки в Україні у світлі сучасних методологічних пошуків. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2023. № 1 (48). <https://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/280317>

18. Калакура Я. С. Зміна поколінь істориків як методологічний та світоглядний діалог в українській історіографії (кінець XIX – перше двадцятиріччя XXI ст.). Український історичний журнал. 2020. № 4. С. 137–154. https://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2020_4_13

19. Калакура Я. С. Методологічні та світоглядні підходи до розвінчування новітніх моделей кремлівських міфотворців української історії. Українознавство. 2025. № 4 (97). <https://journal.ndiu.org.ua/article/view/342938>

20. Калакура Я. С. Українська історіографія на переломі: від методологічного монізму до європейських орієнтирів: монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2022. 464 с. <https://resource.history.org.ua/item/0018533>

21. Міронова І. С. Джерелознавство, історіографія та методологія історії : навчальний посібник. Миколаїв : Вид-

во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. 212 с.
<https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1292>

22. Шевцова Є. С. Інформаційна аналітика та трансформація методів історичного дослідження (середина XX – початок XXI ст.). Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. 2026. № 1. С. 23–32. DOI: <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2026-1-23-32>.

23. Шевцова Є. С., Макаренко В. Концептуальні засади історико-краєзнавчих досліджень в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). Український селянин. 2025. Вип. 34. С. 98–105. DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Shevtsova-Makarenko>

Тема 2. Інформація та джерело в структурі наукового знання (в історичній та громадянській освіті).

Наукова інформація – відомості, отримані в процесі наукового пізнання, зафіксовані, систематизовані та придатні для перевірки й використання в дослідницькій діяльності. Для історика, суспільствознавця та вчителя історії й громадянської освіти інформація є не просто сукупністю відомостей, а матеріалом, який необхідно знайти, ідентифікувати, перевірити, критично оцінити, зіставити та інтерпретувати. За способом фіксації наукова інформація може бути текстовою, числовою, статистичною, візуальною, аудіальною, аудіовізуальною та цифровою; за походженням – первинною, отриманою безпосередньо з джерела, та вторинною, сформованою в результаті його опрацювання, узагальнення або інтерпретації.

Інформаційний простір сучасного дослідника та вчителя включає наукові бібліотеки, архіви, електронні каталоги, наукові журнали, монографії, збірники документів, цифрові архіви, бібліографічні та наукометричні бази даних, інституційні репозитарії, офіційні вебресурси державних установ, статистичні ресурси та цифрові колекції. Цифровізація істотно розширила доступ до історичної та суспільствознавчої інформації, однак доступність інформації не означає її наукової достовірності. Пошукова система, електронний каталог або цифрова платформа є засобами пошуку й доступу, а не гарантією якості отриманих матеріалів.

Важливе місце в інформаційному забезпеченні дослідження посідають джерела. Історичне джерело – носій інформації про минуле, який використовується для його

реконструкції та інтерпретації. До історичних джерел належать писемні документи, речові пам'ятки, усні свідчення, зображення, картографічні матеріали, аудіовізуальні документи та цифрові об'єкти. Історіографічні джерела становлять наукові праці, у яких відображено результати попереднього дослідження історичних явищ. Нормативно-правові джерела включають Конституцію, закони, кодекси, укази, постанови, накази та інші нормативні акти. Статистичні джерела містять кількісні дані про населення, економіку, соціальні процеси та інші явища. Візуальні, цифрові та мультимедійні джерела представлені фотографіями, картами, плакатами, графіками, відео, аудіозаписами, вебресурсами, цифровими базами даних та іншими матеріалами.

В українській історичній науці сформувалася потужна традиція джерелознавчого та історіографічного опрацювання матеріалів. Михайло Грушевський (1866–1934) поєднував синтетичне бачення історії України з широким використанням і критичним опрацюванням джерел. Перший том його «Історії України-Руси» вийшов 1898 р. Важливим для осмислення історіографії української історії є також його праця «Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (1904). Значний внесок у розвиток української історіографії зробили Дмитро Багалій, Дмитро Дорошенко, Іван Крип'якевич, Наталія Полонська-Василенко, Олександр Оглоблин, Омелян Пріцак, Ярослав Дашкевич та інші дослідники.

Джерелознавство, історіографію та бібліографію необхідно розмежовувати. Джерелознавство досліджує

історичні джерела, принципи їх виявлення, класифікації, критики та використання. Історіографія вивчає історію та сучасний стан наукового дослідження певної проблеми, праці істориків, наукові концепції, напрями та дискусії. Бібліографія забезпечує облік, опис, систематизацію та пошук документів і публікацій. Тому під час інформаційного пошуку студент має встановити, з яким типом інформаційного ресурсу він працює: первинним історичним джерелом, історіографічною працею, нормативним документом, статистичним матеріалом чи бібліографічним записом.

Проблематика роботи з історичними та історіографічними джерелами безпосередньо пов'язана з дослідженням історії України другої половини XIX – початку XX ст. Важливим джерелом для вивчення розвитку історичного й краєзнавчого знання є діяльність історичних та краєзнавчих наукових товариств, їхні публікації, збірники, матеріали засідань і результати дослідницької роботи. Їх опрацювання дає змогу простежити не лише процес накопичення відомостей про минуле, а й формування концептуальних засад історико-краєзнавчих досліджень в Україні, підходів до добору джерел, визначення дослідницьких проблем та інтерпретації історичних подій і явищ. Особливий різновид інформаційних ресурсів становлять статистичні джерела. Для історії України XIX – початку XX ст. важливими є матеріали губернських статистичних комітетів, статистичні збірники, таблиці, огляди та інші матеріали статистичних установ. Їхнє використання потребує встановлення походження даних, методики їх збору, територіальних меж,

хронології, одиниць вимірювання та мети створення статистичного документа.

Інформаційний пошук починається з визначення інформаційної потреби – усвідомлення того, яку саме інформацію необхідно отримати для розв’язання дослідницького або навчального завдання. Після цього формулюється пошуковий запит, визначаються ключові поняття, часові та територіальні межі, можливі синоніми й варіанти написання термінів. Стратегія пошуку залежить від характеру завдання: для пошуку наукових праць використовуються бібліографічні та наукометричні бази, для роботи з історичними документами – архівні каталоги та цифрові колекції, для дослідження сучасного законодавства – офіційні нормативно-правові ресурси, для кількісного аналізу – статистичні бази.

Для досліджень з історії України особливого значення набувають архівні фонди, бібліотечні каталоги, цифрові колекції, електронні репозитарії та ресурси Інституту історії України НАН України. Під час роботи з архівним документом необхідно фіксувати не лише його зміст, а й архівну атрибуцію: назву архіву, фонд, опис, справу, аркуші та інші дані, необхідні для його ідентифікації. Це забезпечує можливість повторної перевірки використаного матеріалу.

Окрему групу становлять нормативно-правові джерела. До них належать Конституція України, закони України, кодекси, укази Президента України, постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, накази центральних органів виконавчої влади, міжнародні договори та інші нормативні акти. Для історика нормативний документ є джерелом для дослідження

правових норм, діяльності державних інституцій, державної політики та суспільних відносин. Водночас нормативний акт фіксує передусім офіційну норму або припис і не може автоматично ототожнюватися з реальною практикою його реалізації. Тому нормативні джерела необхідно зіставляти з іншими документами, статистикою, матеріалами діяльності установ, пресою та іншими джерелами.

У громадянській освіті нормативно-правові джерела мають особливе значення, оскільки дають можливість працювати з реальними текстами, що визначають права, свободи, обов'язки громадян, принципи функціонування держави та механізми публічного управління. Основними документами для аналізу сучасної системи освіти є Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII, Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 р. № 463-IX та державні стандарти освіти. Робота з такими джерелами передбачає не механічне відтворення їх положень, а встановлення автора документа, його юридичного статусу, часу прийняття, сфери дії, змін і чинної редакції.

Оцінювання інформації здійснюється за критеріями достовірності, надійності, актуальності та репрезентативності. Достовірність характеризує відповідність інформації фактам або ступінь її доказового обґрунтування. Надійність пов'язана з якістю джерела, компетентністю автора або установи, прозорістю способу отримання інформації та можливістю її перевірки. Актуальність визначається відповідністю інформації часовим межам і завданням дослідження. Репрезентативність характеризує здатність інформації

адекватно представляти досліджувану сукупність або явище. Жоден із цих критеріїв не може автоматично замінити інші.

Критичне опрацювання джерела передбачає зовнішню та внутрішню критику. Зовнішня критика встановлює автентичність, походження, авторство, час, місце та обставини створення джерела. Внутрішня критика спрямована на аналіз його змісту, позиції автора, мети створення, адресата, контексту та достовірності повідомленої інформації. Методика критики джерел особливо розвинулася в європейській історіографії XIX ст. та була систематизована, зокрема, Шарлем-Віктором Ланглуа (1863–1929) і Шарлем Сеньобосом (1854–1942) у праці «Вступ до вивчення історії» (1898).

Джерело не є нейтральним відображенням дійсності. Його зміст залежить від автора, мети створення, адресата, історичного контексту та умов фіксації інформації. Тому під час аналізу необхідно з'ясувати, хто, коли, де, для кого і з якою метою створив джерело, які обставини могли вплинути на його зміст і які питання воно дає змогу дослідити. Особливе значення має зіставлення інформації з різних, бажано незалежних джерел.

Сучасний інформаційний простір створює додаткову проблему упередженості, маніпулятивності та недостовірної інформації. Упередженість може проявлятися у вибіркового доборі фактів або однобічному їх представленні. Маніпулятивна інформація може використовувати емоційне забарвлення, замовчування, викидання тверджень із контексту, підміну понять або створення хибних причинно-наслідкових зв'язків.

Перевірка передбачає встановлення автора й першоджерела, дати, контексту, порівняння з незалежними матеріалами та перевірку доказів.

Ці принципи безпосередньо пов'язані з використанням інформаційно-аналітичних інструментів у навчанні історії та громадянської освіти. Аналіз зовнішньополітичних матеріалів, робота з різними типами інформації, зіставлення позицій і перевірка аргументів можуть бути використані для розвитку критичного мислення здобувачів освіти. У такому разі інформаційна аналітика стає не окремою технічною процедурою, а частиною дослідницької компетентності, яка передбачає пошук, перевірку, аналіз, порівняння та аргументоване використання інформації.

Під час трансформації наукової інформації в навчальний зміст необхідно враховувати відмінність між джерелом, науковою працею та навчальним матеріалом. Наукова інформація проходить відбір, перевірку, систематизацію та дидактичну адаптацію відповідно до освітньої мети, віку здобувачів освіти та змісту освітньої програми. Для історичної освіти це означає обґрунтований добір історичних фактів, джерел та інтерпретацій; для громадянської освіти – використання нормативно-правових, статистичних, соціальних та інших джерел, які дають можливість досліджувати суспільні процеси.

У результаті робота з інформацією та джерелами постає як послідовність взаємопов'язаних процедур: визначення інформаційної потреби, формування пошукового запиту, пошук, відбір, встановлення походження джерела, критична перевірка, зіставлення,

інтерпретація та використання інформації. Саме ця послідовність поєднує історичне джерелознавство, історіографію, бібліографічний пошук та інформаційну аналітику й створює методологічну основу для дослідницької діяльності в історичній та громадянській освіті.

Рекомендована література

Класичні та фундаментальні праці

1. Hrushevsky M. History of Ukraine-Rus'. Vol. 1. From Prehistory to the Eleventh Century. Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1997.
<https://diasporiana.org.ua/ukrainica/1697-hrushevsky-m-history-of-ukraine-rus-vol-1/>
2. Hrushevsky M. The Traditional Scheme of "Russian" History and the Problem of a Rational Organization of the History of the Eastern Slavs. In: Hrushevsky M. History of Ukraine-Rus'. Vol. 1. Edmonton; Toronto : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1997.
<https://www.encyclopediaofukraine.com/>
3. Langlois C.-V., Seignobos C. Introduction aux études historiques. Paris : Hachette, 1898.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1132818>
4. Langlois C.-V., Seignobos C. Introduction to the Study of History. New York : Henry Holt and Company, 1898.
<https://archive.org/details/introductiontost00lang>
5. Багалій Д. І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. Харків : Держвидав України, 1928.

6. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: теорія, методика, історія: навч.-метод. посіб. Харків : Сага, 2005. 192 с.
7. Дашкевич Я. Україна: наука і культура. Київ : Наукова думка, 1993.
8. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Прага: Український університет у Празі, 1923. 232 с. <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/1158-doroshenko-d-oglyad-ukrayinskoyi-istoriografiyi/>
9. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. та ін. Історичне джерелознавство : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 512 с. <https://archives.knu.ua/our-publications/textbooks/>
10. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. та ін. Історичне джерелознавство : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 512 с. <https://archives.knu.ua/our-publications/textbooks/>
11. Крип'якевич І. П. Історія України. Львів : Світ, 1990. 520 с.
12. Макарчук С. А. Писемні джерела з історії України: курс лекцій. Львів: Світ, 1999. 352 с.
13. Міронова І. С. Джерелознавство, історіографія та методологія історії : навч. посіб. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. 212 с. <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1292>
14. Оглоблин О. П. Українська історіографія, 1917–1956. Київ : Видавництво Миколи Денисюка, 2003. 424 с.
15. Острянюк А. М. Джерелознавство історії України. Чернігів, 2021. 60 с. <https://inst->

hist.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/sylabus-dzhereloznavstvo.pdf

16. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України : у 2 т. Київ : Либідь, 1992. Т. 1. 640 с.

17. Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. Київ : Інститут археографії НАН України, 1991.

18. Стефанюк Г. В. Інструктивно-методичні матеріали з джерелознавства та історіографії : навч. посіб. Івано-Франківськ : ПНУ, 2023. 146 с.
<http://hdl.handle.net/123456789/18669>

Нормативно-правові джерела

19. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

20. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

21. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

22. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>

23. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

24. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
25. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3814-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text>
26. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
27. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2811-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
28. Про академічну доброчесність: Закон України від 18 грудня 2025 р. № 4742-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text>

Сучасні наукові дослідження

24. Бакуменко О. О., Тавшунський О. М. Сучасне українське земствознавство як складова частина історико-краєзнавчих досліджень. Південний архів. Історичні науки. 2024. Вип. 47. С. 13–20

25. Берека В. Новітні підходи в методології та методиці викладання історії в Україні. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2023. <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history/article/view/749>

26. Івангородський К. Теоретично-методологічна концепція Михайла Грушевського в оптиці сучасної історіографії. Вісник Черкаського університету. Серія:

Історичні науки. 2024. № 2. С. 18–32. <https://history-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/5251>

27. Ісак Ю., Сліпецький О. Понятійний апарат історичної науки в Україні у світлі сучасних методологічних пошуків. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2023. № 1 (48). <https://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/280317>

28. Калакура Я. С. Зміна поколінь істориків як методологічний та світоглядний діалог в українській історіографії (кінець XIX – перше двадцятиріччя XXI ст.). Український історичний журнал. 2020. № 4. С. 137–154. https://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2020_4_13

29. Калакура Я. С. Методологічні та світоглядні підходи до розвінчування новітніх моделей кремлівських міфотворців української історії. Українознавство. 2025. № 4 (97). <https://journal.ndiu.org.ua/article/view/342938>

30. Калакура Я. С. Українська історіографія на переломі: від методологічного монізму до європейських орієнтирів: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2022. 464 с. <https://resource.history.org.ua/item/0018533>

31. Міронова І. С. Джерелознавство, історіографія та методологія історії : навчальний посібник. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. 212 с. <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1292>

32. Силка О. З, Шевцова Є. С. Дослідження історії козацтва історичними науковими товариствами Наддніпрянської України (остання третина XIX – початок XX ст.). Вісник Луганського національного університету

імені Тараса Шевченка. Історичні науки. 2025. № 2. С. 42–53. <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2025-2-42-53>

33. Шевцова Є. С. Аналіз збереженості видань губернських статистичних комітетів у бібліотеках та архівних установах України. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2022. № 4 (352). С. 51–59. [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2022-4\(352\)-51-59](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2022-4(352)-51-59)

34. Шевцова Є. С. Діячі земської та губернської статистичної справи в Україні кінця XIX – початку XX ст. та їх внесок у розвиток місцевого краєзнавства. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2024. № 3 (362). С. 199–208. [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-3\(362\)-199-208](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-3(362)-199-208)

35. Шевцова Є. С., Макаренко В. Концептуальні засади історико-краєзнавчих досліджень в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). Український селянин. 2025. Вип. 34. С. 98–105. DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Shevtsova-Makarenko>

Тема 3. Цифрова трансформація методології історичних та суспільствознавчих досліджень.

Цифровізація гуманітарних досліджень означає не лише переведення документів, текстів, статистики чи зображень у цифрову форму, а й зміну способів пошуку, збереження, опрацювання, аналізу та представлення наукової інформації. У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. розвиток інформаційних технологій поступово змінив дослідницький інструментарій історика та суспільствознавця: поряд із традиційною роботою з окремими документами з'явилися електронні каталоги, цифрові архіви, бази даних, повнотекстові колекції, геоінформаційні системи, цифрове картографування та автоматизований аналіз великих масивів текстової, статистичної й візуальної інформації. Трансформація методів історичного дослідження в цей період пов'язана з переходом від переважно документально-текстуального опрацювання джерел до поєднання традиційних методів із кількісними, комп'ютерними та цифровими технологіями.

Одним із важливих етапів цієї трансформації стала «нова історія», пов'язана зі школою «Анналів». Заснування 1929 р. Марком Блоком (1886–1944) і Люсьєном Февром (1878–1956) журналу «Annales d'histoire économique et sociale» сприяло розширенню предмета історичного дослідження та залученню статистичних, демографічних, економічних і соціальних даних. Фернан Бродель (1902–1985) розвинув підхід до дослідження довготривалих структур і процесів. Подальше посилення кількісних методів у 1950–1970-х рр. сприяло становленню кліометрії – напрямку кількісної історії, що передбачає застосування

статистичних моделей та економетричних методів до історичних даних. Важливу роль у розвитку кліометрії відіграли Роберт Вільям Фогель (1926–2013) та Дуглас Сесіл Норт (1920–2015), які 1993 р. отримали Нобелівську премію з економічних наук за нове застосування економічної теорії та кількісних методів до пояснення економічних та інституційних змін.

Розвиток комп'ютерних технологій у другій половині ХХ ст. створив передумови для формування цифрової історії, а ширше – Digital Humanities, або цифрових гуманітарних студій. Digital Humanities охоплює застосування цифрових технологій до гуманітарних досліджень, зокрема створення та аналіз цифрових корпусів текстів, баз даних, цифрових колекцій, карт, візуалізацій і моделей. Цифрова історія є напрямом історичних досліджень, у якому цифрові технології використовуються для пошуку, збереження, аналізу, інтерпретації та представлення історичної інформації. Її поява не означає відмови від традиційної історичної методології: цифрові інструменти розширюють дослідницькі можливості, але потребують застосування звичних процедур критики джерел та перевірки результатів.

Цифрові архіви, електронні колекції, бази даних і репозитарії формують нове інформаційне середовище дослідника. Оцифрування джерела забезпечує ширший доступ до матеріалів, які раніше вимагали фізичної роботи в архіві або бібліотеці. Водночас цифрова копія не є тотожною оригіналу: під час оцифрування можуть втрачатися матеріальні характеристики документа, особливості його носія, форматування або контекст

зберігання. Тому цифровий документ необхідно розглядати з урахуванням його походження, метаданих, принципів формування цифрової колекції та зв'язку з оригінальним джерелом.

Важливою особливістю цифрової історії є датафікація – перетворення різних аспектів історичної та суспільної реальності на структуровані дані, придатні для машинного опрацювання. Текстові документи можуть бути представлені у вигляді цифрових корпусів, статистичні матеріали – таблиць і баз даних, історичні об'єкти – географічних координат, візуальні матеріали – цифрових зображень із відповідними метаданими. Це дає змогу працювати з великими масивами інформації, встановлювати повторювані закономірності, порівнювати значні обсяги даних та виявляти зв'язки, які складно простежити під час аналізу окремих джерел.

Робота з цифровими даними передбачає використання різних інструментів відповідно до типу інформації. Для текстових матеріалів застосовуються пошук за ключовими словами, автоматизоване вилучення інформації, аналіз частотності, тематичне моделювання, аналіз корпусів та інші методи. Статистичні дані опрацьовуються за допомогою електронних таблиць, статистичних пакетів та програмних засобів аналізу даних. Просторові дані досліджуються за допомогою GIS – геоінформаційних систем, які дають змогу поєднувати інформацію про об'єкти з їхнім географічним розташуванням та створювати цифрові карти. Візуальні дані можуть бути представлені через картографування, графіки, діаграми, часові шкали, мережеві схеми та інші форми візуалізації.

Цифрове моделювання та реконструкція використовуються для представлення історичних об'єктів, просторів, процесів і взаємозв'язків у цифровому середовищі. Цифрова реконструкція може стосуватися архітектурних об'єктів, історичних ландшафтів, поселень, маршрутів, демографічних процесів або соціальних мереж. Водночас цифрова модель є результатом інтерпретації наявних даних, а не безпосереднім відтворенням минулого. Тому будь-яка реконструкція має супроводжуватися вказівкою на джерела, ступінь обґрунтованості окремих елементів та відмінність між встановленими даними й дослідницькими припущеннями.

Інформаційна аналітика стала одним із чинників трансформації методів історичного дослідження в середині ХХ – на початку ХХІ ст. Її розвиток пов'язаний із розширенням обсягів доступної інформації, використанням кількісних методів, комп'ютерним опрацюванням джерел, цифровою історією та поступовим залученням технологій штучного інтелекту. У сучасному дослідженні інформаційна аналітика може охоплювати пошук і структурування даних, виявлення зв'язків між джерелами, порівняння інформаційних масивів, статистичний і текстовий аналіз та візуалізацію результатів. Така трансформація методів історичного дослідження простежується від кількісної історії та кліометрії до цифрової історії й сучасних інструментів штучного інтелекту.

На сучасному етапі до цифрового інструментарію додається штучний інтелект. ІІІ – сукупність методів і технологій, призначених для виконання комп'ютерними

системами завдань, що традиційно потребують окремих форм людської інтелектуальної діяльності, зокрема аналізу інформації, розпізнавання закономірностей, обробки природної мови та генерування тексту. У науковому дослідженні системи ШІ можуть використовуватися для автоматизованого пошуку та структурування інформації, класифікації текстів, розпізнавання об'єктів на зображеннях, транскрибування аудіо, перекладу, узагальнення великих масивів тексту, пошуку закономірностей у даних та допомоги у створенні цифрового контенту.

Генеративний штучний інтелект створює новий тип взаємодії дослідника з інформацією. Великі мовні моделі можуть генерувати, редагувати та узагальнювати тексти, допомагати структурувати матеріал, формувати пошукові стратегії, працювати з великими текстовими масивами та створювати навчальні матеріали. Проте результат генеративної системи не є автоматично науковим знанням. Модель може створити помилкове твердження, неправильно інтерпретувати джерело, змішати різні факти або сформувати неіснуюче посилання. Тому інформація, отримана за допомогою ШІ, потребує незалежної перевірки за первинними та авторитетними джерелами.

Особливого значення набуває проблема «галюцинацій» генеративного ШІ – генерування системою правдоподібної, але фактично неправильної інформації. Для історичного дослідження це особливо небезпечно, оскільки помилка у даті, імені, назві документа, цитаті або бібліографічних даних може бути непомітною без перевірки першоджерела. Тому використання ШІ не скасовує

джерелознавчої критики, а, навпаки, підвищує вимоги до верифікації інформації.

Застосування цифрових технологій та ІІІ вимагає дотримання принципів академічної доброчесності. Дослідник або здобувач освіти має розрізняти власний науковий результат, запозичену інформацію та результат роботи цифрового інструменту. Необхідно зберігати посилання на використані джерела, перевіряти фактичні твердження, не видавати автоматично згенерований текст за власний результат без відповідного опрацювання та дотримуватися правил конкретної наукової або освітньої установи щодо використання ІІІ. Окремими етичними питаннями є авторство, прозорість використання цифрових інструментів, захист персональних даних, конфіденційної інформації та авторських прав.

Для історичної та громадянської освіти цифрова трансформація відкриває можливості для роботи з оцифрованими джерелами, електронними картами, статистичними даними, цифровими колекціями, інтерактивними моделями та інструментами аналізу текстів. Здобувач освіти може не лише отримувати готову інформацію, а й виконувати дослідницькі процедури: формувати пошуковий запит, знаходити цифрові джерела, перевіряти їхнє походження, порівнювати документи, аналізувати дані, створювати карти та візуалізації, перевіряти результати роботи ІІІ. Таким чином, цифрові технології можуть використовуватися не для заміни дослідницької діяльності, а для розширення її інструментарію.

Для історичної та громадянської освіти цифрова трансформація створює нові можливості для організації дослідницького навчання. Здобувачі освіти можуть працювати з оцифрованими архівними документами, електронними колекціями, цифровими картами, статистичними базами та мультимедійними матеріалами, самостійно здійснювати пошук і перевірку інформації, порівнювати джерела, аналізувати дані та представляти результати у цифрових формах. У шкільному навчанні цифрові інструменти доцільно використовувати не лише для візуалізації готового навчального матеріалу, а й для виконання дослідницьких завдань: аналізу джерел, побудови хронологій і карт, опрацювання статистики, створення цифрових презентацій, схем та інфографіки. Це змінює роль учня від споживача готової інформації до активного учасника її пошуку, перевірки та інтерпретації.

Генеративний штучний інтелект розширює можливості створення навчальних і дослідницьких візуальних матеріалів. За його допомогою можуть створюватися схеми, діаграми, концептуальні карти, хронологічні моделі, реконструкції історичних об'єктів і просторів, візуалізації статистичних даних та інші цифрові представлення інформації. Такі матеріали можуть виконувати функцію навчальних моделей, які допомагають пояснювати складні процеси, просторові й причинно-наслідкові зв'язки. Водночас створена III реконструкція або візуалізація не є історичним джерелом у традиційному джерелознавчому розумінні: це новий цифровий інформаційний продукт, сформований на основі заданих даних, алгоритмів та інтерпретаційних рішень. Тому під час

його використання в освітньому процесі необхідно чітко розмежовувати документальне свідчення, наукову реконструкцію та згенеровану візуальну модель, зазначити їхнє походження та перевірити відповідність представленого матеріалу науково встановленим фактам.

Рекомендована література

1. Blanke T. Reassembling digital archives—strategies for counter-archiving. Humanities and Social Sciences Communications. 2024. Vol. 11. Article 201. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-02668-4>

2. Carbajal I. A., Caswell M. Critical Digital Archives: A Review from Archival Studies. The American Historical Review. 2021. Vol. 126, No. 3. P. 1102–1120. <https://doi.org/10.1093/ahr/rhab359>

3. Dijk E., et al. Using AI and ML to optimize information discovery in under-utilized, Holocaust-related records. AI & Society. 2022. <https://doi.org/10.1007/s00146-021-01368-w>

4. Fickers A., van der Heijden T. Digital History and the Politics of Digitization. Digital Scholarship in the Humanities. 2023. <https://doi.org/10.1093/llc/fqac050>

5. Hawkins A. Archives, linked data and the digital humanities: increasing access to digitised and born-digital archives via the semantic web. Archival Science. 2022. Vol. 22. P. 319–344. <https://doi.org/10.1007/s10502-021-09381-0>

6. Jaillant L. (ed.). Archives, Access and Artificial Intelligence: Working with Born-Digital and Digitized Archival Collections. Bielefeld : Bielefeld University Press, 2021. 224 p. <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/54299>

7. Jaillant L., Caputo A. Unlocking digital archives: cross-disciplinary perspectives on AI and born-digital data. *AI & Society*. 2022. Vol. 37. P. 823–835. <https://doi.org/10.1007/s00146-021-01367-x>
8. Jaillant L., Reilly S. Applying AI to digital archives: trust, collaboration and shared professional ethics. *Digital Scholarship in the Humanities*. 2023. Vol. 38, No. 2. P. [571–586](https://doi.org/10.1093/llc/fqac086). <https://doi.org/10.1093/llc/fqac086>
9. Miao F., Holmes W. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023. 44 p. <https://doi.org/10.54675/EWZM9535>
10. Ortolja-Baird A., Nyhan J. Encoding the Haunting of an Object Catalogue: On the Potential of Digital Technologies to Perpetuate or Subvert the Silence and Bias of the Early-Modern Archive. *Digital Scholarship in the Humanities*. 2022. Vol. 37, No. 3. P. 844–867. <https://doi.org/10.1093/llc/fqab065>
11. Romein C. A., Kemman M., Birkholz J. M., Baker J., De Gruijter M., Meroño-Peñuela A., Ries T., Ros R., Scagliola S. State of the Field: Digital History. *History*. 2020. Vol. 105, No. 365. P. 291–312. <https://doi.org/10.1111/1468-229X.12969>
12. Spina S. Artificial Intelligence in archival and historical scholarship workflow: HTS and ChatGPT. 2023. <https://arxiv.org/abs/2308.02044>
13. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: UNESCO, 2021. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>
14. van de Ven I., et al. Explainability and transparency in the realm of digital humanities: toward a

historian XAI. International Journal of Digital Humanities. 2023. <https://doi.org/10.1007/s42803-023-00070-1>

15. Zaagsma G. Digital History and the Politics of Digitization. Digital Scholarship in the Humanities. 2023. Vol. 38, No. 2. P. 830–851. <https://doi.org/10.1093/llc/fqac050>

16. Дробишева О. А., Бабічев О. І., Демідов Д. В., Журба І. В. Партнерська взаємодія з генеративним штучним інтелектом у навчанні історії та громадянської освіти: педагогічні ризики та нормативні межі. Освіта та педагогічна наука. 2026. № 1(191). С. 17–27. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2026-1\(191\)-17-27](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2026-1(191)-17-27)

17. Верховцева І. Г., Малахова Т. В. Когнітивна безпека держави та управління інформаційним простором за умов кіберсуспільства. Наукові перспективи. 2026. № 1 (67). С. 147–163. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-1\(67\)-147-163](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-1(67)-147-163)

18. Верховцева І. Г., Христокін Г. В., Абисова М. А., Шоріна Т. Г. Термінологічний метод студіювання наративів російської інформаційної війни проти України 2014–2026 років. Наукові перспективи. 2026. № 4 (70). С. 144–161. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4\(70\)-144-161](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-4(70)-144-161)

19. Глобальне кіберсуспільство: інформація, комунікації, безпека: понятійно-термінологічний словник / Верховцева І. Г., Абисова М. А., Клешня Г. М., Кондратенко О. Ю., Марутян Р. Р. та ін. – Електронне видання. К.: КАІ, 2026. 168 с.
http://193.178.34.37:8080/library/docs/BooksForNAU/2026/Hlobalne_kibersuspilstvo.pdf

20. Шевцова Є. С. Інформаційна аналітика та трансформація методів історичного дослідження (середина XX – початок XXI ст.). Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. 2026. № 1. С. 23–32. <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2026-1-23-32>

Тема 4. Аналітичні моделі та методи пізнання суспільних процесів (в історичній та громадянській освіті).

Метод є способом організації дослідницької діяльності, за допомогою якого отримують, перевіряють, систематизують та обґрунтовують наукове знання. У сучасному історичному та суспільствознавчому дослідженні метод не зводиться до технічної процедури опрацювання матеріалу: його вибір визначається об'єктом, предметом, дослідницьким питанням, характером джерел і метою дослідження. Одне й те саме суспільне явище може досліджуватися за допомогою різних методів, а поєднання методів дає змогу розглядати його з різних аналітичних позицій.

Історико-генетичний метод спрямований на послідовне дослідження виникнення, становлення, розвитку та трансформації історичного явища або процесу. Він дає змогу простежити причинно-наслідкові зв'язки та встановити, як певний стан явища сформувався в часі. Історико-порівняльний метод передбачає зіставлення історичних явищ, процесів, інституцій або суспільств для виявлення їхніх спільних і відмінних рис. Порівняння може здійснюватися синхронно – між явищами одного історичного періоду, або діахронно – між різними періодами розвитку одного явища. Історико-типологічний метод спрямований на виявлення спільних ознак та об'єднання історичних явищ у типи за визначеними критеріями. Історико-системний метод розглядає історичне явище як систему взаємопов'язаних елементів, що

функціонують у певному середовищі та взаємодіють між собою.

Застосування цих методів має тривалу традицію в історичній науці. Розвиток системного підходу до історичних процесів був пов'язаний із загальним поширенням системного мислення в науці у XX ст. Важливий вплив на історичну методологію мала школа «Анналів», представники якої розширили предмет історичного дослідження, залучивши до нього економічні, соціальні, демографічні, географічні та культурні чинники. Фернан Бродель (1902–1985) розглядав історичні процеси як взаємодію різних часових рівнів – від короткотривалих подій до довготривалих структур. Такий підхід створив передумови для комплексного аналізу історичних явищ та активного використання міждисциплінарних методів.

Міждисциплінарність передбачає використання теорій, понять, методів і даних різних наукових дисциплін для дослідження проблеми, яку неможливо повністю пояснити засобами лише однієї галузі знання. Історичні та суспільствознавчі дослідження можуть поєднувати методи історії, соціології, економіки, демографії, політології, географії, антропології, статистики та інших дисциплін. Наприклад, дослідження міграційних процесів може поєднувати аналіз історичних документів із демографічною статистикою, картографуванням та соціологічними даними.

Моделювання є способом представлення складного об'єкта, процесу або системи у формі, яка дає змогу досліджувати її структуру, взаємозв'язки та динаміку. Теоретична модель будується на основі понять, припущень і теоретичних положень та використовується для пояснення

досліджуваного явища. Емпірична модель ґрунтується на фактичних даних і дає змогу описувати або аналізувати встановлені зв'язки між конкретними показниками. Модель не є самим історичним чи суспільним явищем: вона є його спрощеним аналітичним представленням і має відповідати визначеній дослідницькій меті.

Одним із центральних завдань аналітичного дослідження є встановлення причинно-наслідкових зв'язків. При цьому необхідно розрізняти часову послідовність подій, статистичну залежність та причинний зв'язок. Те, що одне явище відбулося після іншого або корелює з ним, саме по собі не доводить причинності. Для обґрунтування причинного пояснення необхідно враховувати часову послідовність, механізм взаємодії явищ, альтернативні пояснення та сукупність доступних доказів. В історичних дослідженнях причинність встановлюється через критичний аналіз джерел, зіставлення даних і реконструкцію механізмів розвитку подій та процесів.

Кількісні методи дають змогу переводити частину інформації з історичних та суспільних джерел у числову форму та здійснювати її систематичний аналіз. Вони особливо важливі під час роботи з масовими джерелами: переписами населення, метричними книгами, податковими реєстрами, статистичними збірниками, виборчими даними, економічними показниками, матеріалами соціологічних досліджень. Кількісний аналіз дає змогу встановлювати частоти, пропорції, тенденції, розподіли та взаємозв'язки між показниками.

Розвиток кількісних методів у гуманітаристиці сприяв формуванню кліометрики – напряму, що застосовує

статистичні та економетричні методи до вивчення історичних процесів. Термін «кліометрика» походить від імені Кліо – музи історії – та використовується для позначення кількісного, формалізованого аналізу історичних даних. Особливо активно кліометричні дослідження розвивалися у США в 1960–1970-х рр. Роберт Вільям Фогель та Дуглас Сесил Норт стали одними з найвідоміших представників цього напрямку; 1993 р. вони отримали Нобелівську премію з економічних наук за застосування економічної теорії та кількісних методів до дослідження економічної історії.

Контент-аналіз застосовується для систематичного аналізу змісту текстових або інших комунікативних матеріалів. Він передбачає визначення категорій аналізу, кодування матеріалу та підрахунок частоти або інших характеристик заздалегідь визначених одиниць. У гуманітарних дослідженнях контент-аналіз може використовуватися для роботи з пресою, політичними документами, промовами, листуванням, програмними текстами, навчальними матеріалами та цифровими корпусами текстів. Метод дає змогу досліджувати не лише окремі висловлювання, а й повторювані тематичні, лексичні та змістові закономірності у великих масивах матеріалу.

Кореляційний аналіз використовується для визначення статистичного зв'язку між кількісними змінними. Коефіцієнт кореляції характеризує напрям і силу лінійного зв'язку, але сам по собі не доводить причинно-наслідкової залежності. Регресійний аналіз дає змогу моделювати залежність однієї змінної від однієї або кількох інших змінних та оцінювати внесок окремих факторів за

певної моделі. Кластерний аналіз використовується для групування об'єктів у відносно однорідні класи на основі визначених характеристик. У гуманітарних дослідженнях такі методи можуть застосовуватися для аналізу демографічних, економічних, соціальних та інших масивів даних за умови коректного визначення змінних, вибірки та способу вимірювання.

Масові історичні джерела дають змогу перейти від аналізу окремих випадків до дослідження широких соціальних процесів. До них належать статистичні збірники, переписні листи, реєстри населення, списки виборців, податкові документи, матеріали адміністративного обліку та інші джерела, що містять значні обсяги однотипної інформації. Їх опрацювання потребує стандартизації даних, визначення одиниці аналізу, перевірки повноти матеріалу та врахування особливостей його створення. Особливе значення має критичне ставлення до статистичних показників, оскільки спосіб збору, класифікації та представлення даних може впливати на результати дослідження.

Поєднання якісних і кількісних методів дає можливість компенсувати обмеження кожного з них. Кількісний аналіз допомагає виявити масштаб, частоту та динаміку явища, тоді як якісний аналіз дає змогу з'ясувати його зміст, контекст, мотивацію учасників і механізми розвитку. Наприклад, статистичне зростання певного соціального явища може бути встановлене кількісно, але пояснення причин цього зростання потребує аналізу документів, свідчень, політичного та соціального контексту. Саме тому методологічно обґрунтоване

дослідження передбачає не механічне накопичення різних методів, а їхнє поєднання відповідно до дослідницького питання.

В історичній та громадянській освіті аналітичні методи можуть бути безпосередньо трансформовані в дослідницькі завдання для здобувачів освіти. Історико-порівняльний метод може використовуватися для зіставлення політичних систем або суспільних процесів, історико-генетичний – для встановлення етапів розвитку явища, статистичний аналіз – для роботи з демографічними та соціально-економічними даними, контент-аналіз – для дослідження історичних документів, преси або політичних текстів, а моделювання – для представлення причинно-наслідкових зв'язків і структури суспільних процесів.

Такі завдання формують дослідницьку компетентність і критичне мислення, оскільки вимагають від здобувача освіти не лише знайти інформацію, а визначити дослідницьке питання, обрати відповідний метод, встановити критерії аналізу, перевірити джерела, зіставити дані та обґрунтувати висновок. Важливо, щоб кількісні показники, графіки, моделі чи результати автоматизованого аналізу не сприймалися як готове пояснення історичного або суспільного явища: вони є інструментами пізнання, результати використання яких потребують інтерпретації та критичної перевірки.

Рекомендована література

1. Cioni M., Federico G., Vasta M. Is economic history changing its nature? Evidence from top journals.

Cliometrica. 2023. Vol. 17. P. 23–48.
<https://doi.org/10.1007/s11698-022-00242-z>

2. de Valeriola S. Can historians trust centrality? Historical network analysis and centrality metrics robustness. Journal of Historical Network Research. 2021. Vol. 6, No. 1. P. 85–125. <https://doi.org/10.25517/jhnr.v6i1.105>

3. Diebolt C., Hauptert M. Cliometrics and the Future of Economic History. Essays in Economic & Business History. 2022. Vol. 40. <https://www.ebhsoc.org/journal/index.php/ebhs/article/view/473>

4. Donnelly M., Norton C. Doing History. 2nd ed. London: Routledge, 2021. 250 p. <https://www.routledge.com/Doing-History/Donnelly-Norton/p/book/9781138301559>

5. Faire L., Gunn S. (eds.). Research Methods for History. 2nd ed. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2021. <https://edinburghuniversitypress.com/research-methods-for-history-335.html>

6. Gerstorfer D., Gius E., Jacke J. Working on and with Categories for Text Analysis: Challenges and Findings from and for Digital Humanities Practices. Digital Humanities Quarterly. 2023. Vol. 17, No. 3. <https://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/17/3/000704/000704.html>

7. Moodie E. E. M., Stephens D. A. Causal inference: Critical developments, past and future. Canadian Journal of Statistics. 2022. <https://doi.org/10.1002/cjs.11718>

8. Romein C. A., Kemman M., Birkholz J. M., Baker J., De Gruijter M., Meroño-Peñuela A., Ries T., Ros R., Scagliola S. State of the Field: Digital History. History. 2020. Vol. 105, No. 365. P. 291–312. <https://doi.org/10.1111/1468-229X.12969>

9. Ruggles S. The Revival of Quantification: Reflections on Old New Histories. *Social Science History*. 2021. Vol. 45, No. 1. P. 1–25. <https://doi.org/10.1017/ssh.2020.44>
10. Ryan Y. C., Ahnert S. E. The Measure of the Archive: The Robustness of Network Analysis in Early Modern Correspondence. *Journal of Cultural Analytics*. 2021. Vol. 6, No. 3. <https://doi.org/10.22148/001c.25943>
11. Tosh J. *The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of History*. 7th ed. London: Routledge, 2021. 324 p. <https://www.routledge.com/The-Pursuit-of-History-Aims-Methods-and-New-Directions-in-the-Study-of-History/Tosh/p/book/9780367902469>
12. von Schöning A. Numbers Game or Scientific History? Exactitude and Justice in 1970s Cliometrics and in Digital History Today. *History of Humanities*. 2022. Vol. 7, No. 2. <https://doi.org/10.1086/721305>
13. Хвіст В., Силка О., Синявська Л. Інституалізація аналітичних практик у вивченні зовнішньої політики в підготовці студентів-міжнародників. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2025. № 3. С. 158–165. <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2025-3-158-165>
14. Шевцова Є. С. Інформаційна аналітика та трансформація методів історичного дослідження (середина ХХ – початок ХХІ ст.). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. 2026. № 1. С. 23–32. <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2026-1-23-32>

Тема 5. Інтерпретація та конструювання наукового знання в історії та освіті.

Наукова інтерпретація є етапом пізнавальної діяльності, у межах якого встановлені факти, результати аналізу джерел і отримані дані набувають пояснення відповідно до поставленого дослідницького питання. Факт сам по собі не є готовим науковим висновком: для його використання необхідно встановити походження інформації, її достовірність, контекст і зв'язок з іншими фактами. Наукове знання формується через послідовний взаємозв'язок фактів, доказів, аргументів, гіпотез, інтерпретацій і висновків.

Факт – встановлена на основі джерел або емпіричних даних інформація про подію, явище чи процес. Доказ – інформація, яка використовується для підтвердження або спростування певного твердження. Аргумент – положення, за допомогою якого обґрунтовується теза. Гіпотеза – науково сформульоване припущення, яке підлягає перевірці. Інтерпретація – пояснення значення та взаємозв'язків установлених фактів на основі певних теоретичних і методологічних засад. Висновок є результатом узагальнення дослідницьких результатів та відповіддю на поставлене питання. Отже, наукове дослідження не обмежується накопиченням фактів: його результатом має бути обґрунтоване пояснення досліджуваного явища.

Проблема інтерпретації має фундаментальне значення для гуманітарного знання. Вільгельм Дільтей (1833–1911) розмежовував пояснення як характерний для природничих наук спосіб пізнання та розуміння як важливий принцип

гуманітарного дослідження. Макс Вебер (1864–1920) пов'язував соціальне пізнання з інтерпретативним розумінням соціальної дії та її мотивацій. Ганс-Георг Гадамер (1900–2002) у праці «Істина і метод» (1960) розглядав розуміння як процес, пов'язаний із мовою, історичним досвідом та передумовами інтерпретатора. Ці підходи важливі для розуміння того, що інтерпретація не є механічним відтворенням інформації, але водночас не може бути довільною: вона має спиратися на джерела, аргументацію та методологічно визначені процедури.

Конструювання історичного та суспільствознавчого знання полягає у відборі, систематизації, зіставленні та інтерпретації інформації відповідно до дослідницької проблеми. Дослідник не відтворює минуле безпосередньо, а реконструює його на основі доступних джерел і даних. У громадянській освіті аналогічний принцип застосовується до дослідження сучасних суспільних і політичних явищ: статистичні показники, нормативні документи, результати соціологічних досліджень, медіатексти та візуальні матеріали повинні розглядатися у відповідному контексті та зіставлятися між собою.

Можливості інтерпретації визначаються джерельною базою, дослідницьким методом і характером наявних доказів. Якщо різні джерела дають підстави для різних пояснень, дослідник має порівняти ці пояснення, встановити аргументи на їхню користь і проти них та визначити, яке з них краще відповідає сукупності доказів. Наявність кількох наукових позицій не означає автоматичної рівнозначності всіх інтерпретацій. Їх обґрунтованість визначається якістю джерел, логікою

аргументації, повнотою доказів і можливістю перевірки висновків.

Для історичної освіти це може бути реалізовано через порівняння різних пояснень однієї історичної події. Наприклад, під час вивчення причин революції, війни, політичної кризи або соціальної реформи учні можуть отримати кілька фрагментів джерел і наукових позицій, визначити факти, на яких ґрунтується кожна позиція, відокремити фактичні твердження від оцінних суджень, встановити аргументи та сформулювати власний висновок. У громадянській освіті аналогічна робота може стосуватися оцінювання публічної політики, суспільної проблеми, виборчого процесу, правового питання або громадської ініціативи.

Наукова аргументація передбачає логічний зв'язок між дослідницьким питанням, тезою, доказами та висновком. Обґрунтованість висновку визначається його відповідністю доказам, достатністю використаної інформації, логічною послідовністю міркування та можливістю перевірки. Важливо розрізняти причинний зв'язок, статистичну залежність, часову послідовність і просте співіснування явищ. У педагогічному дослідженні ці вимоги є особливо важливими: зміна результатів навчання після впровадження певного методу ще не доводить автоматично, що саме цей метод спричинив виявлений результат, якщо не враховано інші фактори.

Педагогічне дослідження має власну логіку наукового пізнання. Воно передбачає визначення проблеми, об'єкта й предмета дослідження, мети, завдань, дослідницького питання або гіпотези, вибір методів, збір та аналіз

емпіричних даних, інтерпретацію результатів і формулювання висновків. У дослідженнях історичної та громадянської освіти емпіричними даними можуть бути результати діагностичних і контрольних завдань, анкетування, інтерв'ю, спостереження, аналіз учнівських робіт, результати виконання дослідницьких завдань. Важливо розмежовувати опис отриманих результатів та їхню інтерпретацію: показник, таблиця або відповідь учня є даними, тоді як пояснення того, що ці дані означають для поставленої педагогічної проблеми, є результатом аналізу.

У педагогічному дослідженні таблиця є засобом систематизації даних і дає змогу компактно представити результати спостереження, анкетування, тестування чи аналізу навчальних робіт. Графік демонструє динаміку або співвідношення показників, діаграма – структуру чи розподіл, а схема – логічні, структурні або причинно-наслідкові зв'язки між елементами досліджуваного явища. Наприклад, результати виконання учнями дослідницького завдання можна представити таблицею за критеріями «робота з джерелом», «визначення аргументів», «порівняння позицій», «формулювання висновку». Це дозволяє перейти від загального враження про навчальні результати до їхнього структурованого аналізу.

Візуалізація є не лише способом оформлення результатів, а й інструментом їхнього аналізу. Під час створення таблиці, діаграми, карти, хронологічної шкали або схеми дослідник визначає, які характеристики явища є суттєвими та які зв'язки необхідно показати. У навчанні історії візуалізація може представляти хронологію подій, територіальні зміни, структуру суспільства, динаміку

демографічних показників або причинно-наслідкові зв'язки. У громадянській освіті – структуру державних інституцій, механізми участі громадян, результати опитувань, взаємозв'язки між суспільними проблемами та інструментами їх розв'язання.

Водночас будь-яка візуалізація є результатом відбору та організації інформації. Неправильно обраний масштаб графіка, неповна таблиця, змішування різних показників або відсутність контексту можуть створити хибне уявлення про досліджуване явище. Тому робота з візуальними матеріалами передбачає не тільки їх створення, а й критичне читання. Здобувач освіти має вміти визначити джерело даних, одиниці вимірювання, часові та просторові межі, спосіб представлення інформації та можливі обмеження її інтерпретації.

Результати дослідження можуть бути представлені у формі аналітичного звіту, наукової доповіді, дослідницького проєкту або презентації. Їхня структура має забезпечувати послідовний перехід від проблеми та дослідницького питання до методів, отриманих даних, їхнього аналізу, інтерпретації та висновків. У шкільному дослідницькому проєкті ця логіка може бути спрощена, але принцип залишається тим самим: учень має показати, що саме він досліджував, які джерела використав, як їх опрацював, що встановив і на яких підставах сформулював висновок.

Трансформація наукового результату в освітній контент передбачає його дидактичне опрацювання. Наукова стаття, статистична база, архівний документ або результати педагогічного дослідження не переносяться безпосередньо

до уроку. Учитель визначає, які положення відповідають навчальній меті, які джерела доступні для віку здобувачів освіти, які поняття потребують пояснення та яку дослідницьку діяльність можна організувати на їхній основі. Важливо при цьому не втрачати принципову різницю між фактом, науковою інтерпретацією, авторською оцінкою та навчальним узагальненням.

У цифровому освітньому середовищі результати дослідження можуть трансформуватися в інтерактивні карти, цифрові хронології, таблиці, діаграми, інфографіку, схеми, візуальні реконструкції та мультимедійні навчальні матеріали. Генеративний штучний інтелект може допомагати створювати такі матеріали, зокрема схеми причинно-наслідкових зв'язків, концептуальні карти, варіанти візуалізації даних або реконструкції історичних об'єктів. Проте згенерований матеріал є результатом цифрової обробки та інтерпретації, тому його фактичний зміст, джерельну основу й відповідність науковим даним необхідно перевіряти.

Важливою складовою дослідницької діяльності є рефлексія та самооцінювання. Дослідник або здобувач освіти має оцінити, наскільки поставлена мета була досягнута, чи відповідають висновки отриманим даним, чи були правильно обрані методи, які обмеження мало дослідження та які питання залишилися невирішеними. У педагогічному дослідженні рефлексія також стосується ефективності застосованих методів навчання, якості дослідницьких завдань і характеру отриманих освітніх результатів.

Представлення результатів у формі доповіді, презентації, захисту проєкту або обговорення створює можливість для їхньої критичної перевірки. Запитання, альтернативні пояснення та аргументовані заперечення дозволяють виявити слабкі місця дослідження та уточнити його результати. Саме тому дослідницьке навчання в історичній та громадянській освіті має завершуватися не простим відтворенням знайденої інформації, а її представленням, аргументацією та обговоренням.

Рекомендована література

1. Barget M. Visualizations of Historical Spatial Data as Tools of Exploration and Education. In: Lecture Notes in Computer Science. 2022. Vol. 13520. P. 3–19. https://doi.org/10.1007/978-3-031-18158-0_1
2. Boadu G. Re-positioning Historical Thinking: A Framework for Classroom Practice. Social Studies Research and Practice. 2020. Vol. 15, No. 3. P. 277–289. <https://doi.org/10.1108/SSRP-07-2020-0030>
3. Brooks C. Discursive Differences in Teaching the “Brown v. Board of Education of Topeka” Decision and the Preservation of Narratives of American Progress. History Education Research Journal. 2021. Vol. 18, No. 1. P. 7–27. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1338975>
4. Finholm C. E., Shreiner T. L. A Lesson in Missed Opportunities: Examining the Use of Data Visualizations in Online History Lessons. Social Studies Research and Practice. 2022. Vol. 17, No. 2. P. 155–166. <https://doi.org/10.1108/SSRP-02-2022-0005>
5. Klein L. What Data Visualization Reveals: Elizabeth Palmer Peabody and the Work of Knowledge Production.

Harvard Data Science Review. 2022. Vol. 4, No. 2.
<https://doi.org/10.1162/99608f92.5dec149c>

6. Luís R., Rapanta C. Towards (Re-)Defining Historical Reasoning Competence: A Review of Theoretical and Empirical Research. Educational Research Review. 2020. Vol. 31. Article 100336. P. 1–15. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2020.100336>

7. Marczyk A. A., Reisman A., Santos B. Teaching Historiography: Testimony and the Study of the Holocaust. The American Historical Review. 2024. Vol. 129, No. 1. P. 175–197.
<https://doi.org/10.1093/ahr/rhae009>

8. Nokes J. D., De La Paz S. Historical Argumentation: Watching Historians and Teaching Youth. Written Communication. 2023. Vol. 40, No. 2. P. 333–372.
<https://doi.org/10.1177/07410883221148679>

9. Vella Y. Teaching Bias in History Lessons: An Example Using Maltese History. History Education Research Journal. 2020. Vol. 17, No. 1. P. 99–113.
<https://eric.ed.gov/?id=EJ1343022>

10. Wilke M., Depaepe F., Van Nieuwenhuyse K. Fostering Historical Thinking and Democratic Citizenship? A Cluster Randomized Controlled Intervention Study. Contemporary Educational Psychology. 2022. Vol. 71. Article 102115. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2022.102115>

11. Азарова А. О., Біліченко Н. О., Міронова Ю. В., Ткачук Л. М. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2022. 117 с.
<https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/36569>

12. Вихрущ В. О., Ковальчук Л. І., Козловський Ю. М. Методологія та методика наукового дослідження: навч. посіб. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2020. 328 с.
<https://pedagogy.lnu.edu.ua/course/metodolohiya-naukovo-pedahohichnyh-doslidzhen-biolohichnyj-f-t>

13. Возна З. О. Формування м'яких навичок в учнів засобами змісту курсу «Громадянська освіта». Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2023. № 1. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.1.2023.276949>

14. Ковальчук Л. Моделювання науково-педагогічних досліджень : навч. посіб. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 520 с. <https://pedagogy.lnu.edu.ua/koval-chuk-l-modeliuvannia-naukovo-pedahohichnykh-doslidzhen-navchal-nyy-posibnyk-l-viv-vydavnychy-tsentr-lnu-imeni-ivana-franka-2020-520-s>

15. Нітченко А. Г., Козинець О. Г., Шакур Н. В., Герасименко О. В. Громадянська освіта: методичні вказівки до практичних, семінарських занять та самостійної роботи для здобувачів освітньо-професійних програм першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2023. <https://ir.stu.cn.ua/items/62432968-28c2-45e6-9d75-4513774cb3f2>

16. Пометун О. І. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. Український педагогічний журнал. 2023. № 2. С. 62–72. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-2-62-72>

17. Трубавіна І. Теоретико-методологічні основи сучасного науково-педагогічного дослідження. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2022. <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/f6f27620-fde7-422d-a09f-4ac0158d4f24>

18. Хоменко І. В., Зеленська Л. Д. Громадянська освіта учнів у системі загальної середньої освіти

Німеччини. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2023.
<https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/11601>

19. Шевцова Є. С. Інформаційна аналітика та трансформація методів історичного дослідження (середина XX – початок XXI ст.). Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. 2026. № 1. С. 23–32. <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2026-1-23-32>

20. Шевченко А. Є., Кудін С. В. Особливості викладання курсу «Громадянська освіта» в Україні (з 2022 р.). Наукові записки з української історії. 2023. Вип. 17. С. 242–263. <https://doi.org/10.31470/2415-3729-2023-17-242-263>

Семінар 1-2.

Наукове пізнання та становлення методології
історичного та суспільствознавчого дослідження
(ДФН – 4 год., ЗФН – 2 год.)

План

1. Наукове пізнання та його основні характеристики. Співвідношення емпіричного і теоретичного рівнів наукового пізнання.

2. Формування наукового способу пізнання: Арістотель, Френсіс Бекон, Рене Декарт, Іммануїл Кант.

3. Позитивізм і становлення наукової методології історії у XIX ст. Огюст Конт, Джон Стюарт Мілль, Леопольд фон Ранке.

4. «Метод історії» наприкінці XIX – на початку XX ст.: Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньобос, «Вступ до вивчення історії» (1898).

5. Історичний факт, джерело та їх критичне опрацювання. Проблема об'єктивності історичного знання.

6. Основні поняття методології історичного та суспільствознавчого пізнання (інформація, знання, метод, методологія, теорія, концепція, парадигма).

7. Історичне і суспільствознавче знання як основа освітнього змісту. Методологічна культура вчителя історії та громадянської освіти.

Практичне завдання. На основі опрацювання рекомендованої літератури підготуйте порівняльну таблицю «Становлення наукового пізнання та методології історичного дослідження», у якій охарактеризуйте методологічні підходи Арістотеля, Френсіса Бекона, Рене

Декарта, Іммануїла Канта, Огюста Конта, Джона Стюарта Мілля, Леопольда фон Ранке, Ш.-В. Ланглуа та Ш. Сеньобоса. Для кожного підходу визначте основні принципи пізнання, особливості застосування наукового методу та значення для розвитку історичної науки. На прикладі конкретної історичної проблеми поясніть, як співвідносяться емпіричний і теоретичний рівні пізнання, яким чином здійснюється критичне опрацювання джерел і чому історичний факт потребує наукової інтерпретації. Наприкінці сформулюйте висновок про значення методологічної культури для професійної діяльності вчителя історії та громадянської освіти.

Рекомендована література

1. Kuhn T. S. The Structure of Scientific Revolutions. Chicago : University of Chicago Press, 1962. xv, 172 p. https://digitalcommons.bard.edu/hapl_marginalia_all/364/
2. Collingwood R. G. The Idea of History. Oxford : Clarendon Press, 1946. xxvi, 339 p. https://archive.org/details/ideaofhistory0000unse_w1u4
3. Carr E. H. What Is History? London : Penguin Books, 1961. 159 p. <https://archive.org/details/whatishistory0000unse>
4. Langlois C.-V., Seignobos C. Introduction to the Study of History. New York : Henry Holt and Company, 1898. <https://archive.org/details/introductiontost00lang>
5. Калакура Я. С. Методологія історіографічного дослідження : наук.-метод. посіб. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2016. 319 с. <https://archives.knu.ua/our-publications/textbooks/>

6. Ковальчук Л. Моделювання науково-педагогічних досліджень : навч. посіб. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. 520 с. <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/Koval-chuk-L.-Modeliuvannia-naukovo-pedahohichnykh-doslidzhen-.Posibnyk.pdf>

7. Дубасенюк О. А., Мирончук Н. М. Методологія та методи науково-педагогічного дослідження : навч.-метод. посіб. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2025. 244 с. <https://eprints.zu.edu.ua/43494/1/1.pdf>

8. Ісак Ю., Сліпецький О. Понятійний апарат історичної науки в Україні у світлі сучасних методологічних пошуків. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2023. № 1 (48). <https://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/280317>

9. Івангородський К. Теоретично-методологічна концепція Михайла Грушевського в оптиці сучасної історіографії. Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2024. № 2. С. 18–32. <https://history-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/5251>

10. Берека В. Новітні підходи в методології та методиці викладання історії в Україні. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2023. <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history/article/view/749>

Семінар 3.

Наукова інформація та джерела в історичному і
суспільствознавчому дослідженні

(ДФН – 2 год, ЗФН – 2 год)

План

1. Історичне джерело в системі наукового пізнання: поняття, функції та класифікація джерел.

2. Становлення джерелознавства та методики критики історичних джерел у ХІХ–ХХ ст. Зовнішня і внутрішня критика джерела.

3. Історіографічні, нормативно-правові та статистичні джерела у дослідженні історичних і суспільних процесів.

4. Наукові бібліотеки, електронні каталоги, цифрові архіви, репозитарії та наукові бази даних як інформаційне середовище дослідника.

5. Критичне опрацювання джерел та трансформація наукової інформації в освітній зміст історичної і громадянської освіти.

Практичне завдання. Оберіть за темою власного магістерського дослідження одне історичне, історіографічне, нормативно-правове або статистичне джерело. Визначте його вид, походження, авторство або укладача, час створення та призначення. Здійсніть зовнішню критику джерела, охарактеризувавши його походження, автентичність і обставини створення, а також внутрішню критику, проаналізувавши зміст, достовірність інформації, авторську позицію та можливі обмеження. Визначте, які додаткові джерела необхідні для перевірки й уточнення отриманих відомостей. Сформулюйте

аналітичний висновок про інформаційну цінність джерела та обґрунтуйте можливості використання результатів його опрацювання в магістерському дослідженні або під час підготовки навчальних матеріалів з історії чи громадянської освіти.

Рекомендована література

Класичні та фундаментальні праці

1. Ланглуа Ш.-В., Сеньобос Ш. Вступ до вивчення історії. Paris : Nache, 1898. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1132818>
2. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. та ін. Історичне джерелознавство: підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 512 с. <https://archives.knu.ua/our-publications/textbooks/>
3. Макарчук С. А. Писемні джерела з історії України: курс лекцій. Львів : Світ, 1999. 352 с.

Сучасні наукові та навчальні праці

4. Міронова І. С. Джерелознавство, історіографія та методологія історії: навч. посіб. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. 212 с. <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1292>
5. Острянюк А. М. Джерелознавство історії України. Чернігів, 2021. 60 с. <https://inst-hist.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/sylabus-dzhereloznavstvo.pdf>
6. Стефанюк Г. В. Інструктивно-методичні матеріали з джерелознавства та історіографії: навч. посіб. Івано-Франківськ: ПНУ, 2023. 146 с. <http://hdl.handle.net/123456789/18669>
7. Шевцова Є. С. Аналіз збереженості видань губернських статистичних комітетів у бібліотеках та архівних установах України. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2022.

№ 4 (352). С. 51–59. [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2022-4\(352\)-51-59](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2022-4(352)-51-59)

8. Шевцова Є. С. Діячі земської та губернської статистичної справи в Україні кінця XIX – початку XX ст. та їх внесок у розвиток місцевого краєзнавства. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2024. № 3 (362). С. 199–208. [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-3\(362\)-199-208](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-3(362)-199-208)

Нормативно-правові джерела

9. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

10. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3814-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text>

11. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

Семінар 4.

Цифрова трансформація історичного
та суспільствознавчого дослідження

(ДФН – 2 год)

План

1. Цифрова гуманітаристика та цифрова історія як напрями сучасних гуманітарних досліджень.

2. Цифровізація історичних джерел і дослідницького середовища. Цифрові архіви, електронні колекції, бази даних, репозитарії та метадані.

3. Датафікація історичних і суспільних процесів. Проблема перетворення історичної та соціальної інформації на дані.

4. Великі дані в історичних і суспільствознавчих дослідженнях. Методи їх пошуку, опрацювання, аналізу та візуалізації.

5. Цифрові інструменти дослідника. Аналіз текстів і статистичних даних, просторове картографування, моделювання, реконструкція та створення візуальних матеріалів.

Практичне завдання. На основі теми власного магістерського дослідження визначте можливості використання цифрових джерел і дослідницьких інструментів. Сформулюйте пошуковий запит і доберіть щонайменше три релевантні цифрові джерела або наукові ресурси. Для кожного ресурсу зазначте назву, тип, установу або організацію, що його створила чи підтримує, доступні метадані та інформаційні можливості для дослідження. Оберіть один цифровий інструмент для пошуку, опрацювання, аналізу або візуалізації текстових,

статистичних чи просторових даних і продемонструйте можливості його застосування до матеріалів, пов'язаних із темою дослідження. Представте результати у формі аналітичної таблиці, схеми або візуалізації та сформулюйте висновок про доцільність використання обраних цифрових ресурсів та інструментів, їхні можливості й обмеження.

Рекомендована література

1. Romein C. A., Kemman M., Birkholz J. M., Baker J., De Gruijter M., Meroño-Peñuela A., Ries T., Ros R., Scagliola S. State of the Field: Digital History. *History*. 2020. Vol. 105, No. 365. P. 291–312. <https://doi.org/10.1111/1468-229X.12969>

2. Ruggles S. The Revival of Quantification: Reflections on Old New Histories. *Social Science History*. 2021. Vol. 45, No. 1. P. 1–25. <https://doi.org/10.1017/ssh.2020.44>

3. Hawkins A. Archives, linked data and the digital humanities: increasing access to digitised and born-digital archives via the semantic web. *Archival Science*. 2022. Vol. 22. P. 319–344. <https://doi.org/10.1007/s10502-021-09381-0>

4. Jaillant L. (ed.). Archives, Access and Artificial Intelligence: Working with Born-Digital and Digitized Archival Collections. Bielefeld: Bielefeld University Press, 2021. 224 p. <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/54299>

5. Fickers A., van der Heijden T. Digital History and the Politics of Digitization. *Digital Scholarship in the Humanities*. 2023. <https://doi.org/10.1093/llc/fqac050>

6. von Schöning A. Numbers Game or Scientific History? Exactitude and Justice in 1970s Cliometrics and in Digital History Today. *History of Humanities*. 2022. Vol. 7, No. 2. <https://doi.org/10.1086/721305>

7. Ryan Y. C., Ahnert S. E. The Measure of the Archive: The Robustness of Network Analysis in Early Modern Correspondence. *Journal of Cultural Analytics*. 2021. Vol. 6, No. 3. <https://doi.org/10.22148/001c.25943>

8. Шевцова Є. С. Інформаційна аналітика та трансформація методів історичного дослідження (середина XX – початок XXI ст.). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. 2026. № 1. С. 23–32. <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2026-1-23-32>

Семінар 5.

Штучний інтелект у науковій та освітній діяльності
(ДФН – 2 год, ЗФН – 2 год)

План

1. Поява штучного інтелекту та зміна сучасних практик наукового дослідження.
2. Генеративний штучний інтелект у роботі з текстами, джерелами та педагогічними дослідженнями.
3. Використання штучного інтелекту для формування наочного матеріалу в історичній та громадянській освіті (створення текстів, схем, таблиць, карт, візуалізацій і реконструкцій).
4. Виклики та проблеми у роботі зі штучним інтелектом.
5. Нормативно правові основи роботи з ШІ. Академічна доброчесність, авторство та етичні проблеми використання штучного інтелекту в науковій і педагогічній діяльності.

Практичне завдання. На основі теми власного магістерського дослідження визначити можливості використання генеративного штучного інтелекту на різних етапах дослідницької роботи. Сформувати запит для пошуку, опрацювання або аналізу інформації, перевірити отримані результати за науковими джерелами та виявити можливі помилки, упередження або втрату контексту. Підготувати за допомогою штучного інтелекту один елемент дослідницького або освітнього контенту – аналітичну схему, таблицю, концептуальну карту, візуалізацію чи реконструкцію – та здійснити його критичну перевірку. Обґрунтувати допустимість

використання отриманого результату з погляду академічної доброчесності, авторства та наукової етики.

Оцінюється не лише результат, створений за допомогою штучного інтелекту, а передусім здатність здобувача критично перевіряти цей результат за науковими джерелами, виявляти фактичні помилки, необґрунтовані твердження та втрату контексту, оцінювати достовірність і доцільність використання матеріалу, а також аргументувати власне рішення з погляду академічної доброчесності, авторства та наукової етики.

Рекомендована література

Нормативно-правові джерела

1. Про академічну доброчесність: Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/go/4742-20>
2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>
3. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>
4. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/go/848-19>
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2811-20>
6. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2297-17>
7. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2657-12>

8. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris : UNESCO, 2021.

Наукова література

1. Miao F., Holmes W. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023. 44 p.
<https://doi.org/10.54675/EWZM9535>

2. Spina S. Artificial Intelligence in archival and historical scholarship workflow: HTS and ChatGPT. 2023.
<https://arxiv.org/abs/2308.02044>

3. Jaillant L., Caputo A. Unlocking digital archives: cross-disciplinary perspectives on AI and born-digital data. AI & Society. 2022. Vol. 37. P. 823–835.
<https://doi.org/10.1007/s00146-021-01367-x>

4. Jaillant L., Reilly S. Applying AI to digital archives: trust, collaboration and shared professional ethics. Digital Scholarship in the Humanities. 2023. Vol. 38, No. 2. P. 571–586. <https://doi.org/10.1093/llc/fqac086>.

5. van de Ven I., et al. Explainability and transparency in the realm of digital humanities: toward a historian XAI. International Journal of Digital Humanities. 2023.
<https://doi.org/10.1007/s42803-023-00070-1>.

6. Дробишева О. А., Бабічев О. І., Демідов Д. В., Журба І. В. Партнерська взаємодія з генеративним штучним інтелектом у навчанні історії та громадянської освіти: педагогічні ризики та нормативні межі. Освіта та педагогічна наука. 2026. № 1(191). С. 17–27. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2026-1\(191\)-17-27](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2026-1(191)-17-27)

Семінар 6.
Аналітичні моделі
та методи пізнання суспільних процесів
(ДФН – 2 год)

План

1. Аналітичні моделі в науковому пізнанні.
2. Міждисциплінарність сучасного історичного та суспільствознавчого дослідження.
3. Методи історичного та суспільствознавчого дослідження (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-системний методи)
4. Кількісні та якісні методи в історичних і педагогічних дослідженнях (кліометрика, контент-аналіз, статистичний аналіз, аналіз масових даних).

Практичне завдання. На основі теми власного магістерського дослідження сформулюйте конкретне дослідницьке завдання, оберіть два методи для його розв'язання та поясніть, які джерела й дані потрібні для застосування кожного з них, які результати можна отримати та які обмеження мають ці методи.

Рекомендована література

1. Ковальчук Л. Моделювання науково-педагогічних досліджень: навч. посіб. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. 520 с. <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/Koval-chuk-L.-Modeliuvannia-naukovo-pedahohichnykh-doslidzenh-.Posibnyk.pdf>
2. Дубасенюк О. А., Мирончук Н. М. Методологія та методи науково-педагогічного дослідження: навч.-метод.

посіб. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2025. 244 с.
<https://eprints.zu.edu.ua/43494/1/1.pdf>

3. Вихрущ В. О., Ковальчук Л. І., Козловський Ю. М. Методологія та методика наукового дослідження: навч. посіб. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2020. 328 с.
<https://pedagogy.lnu.edu.ua/course/metodolohiya-naukovo-pedahohichnyh-doslidzhen-biolohichnyj-f-t>

4. Азарова А. О., Біліченко Н. О., Міронова Ю. В., Ткачук Л. М. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2022. 117 с.
<https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/36569>

5. Шевцова Є. С. Інформаційна аналітика та трансформація методів історичного дослідження (середина ХХ – початок ХХІ ст.). Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. 2026. № 1. С. 23–32. <https://doi.org/10.12958/3083-7030-2026-1-23-32>

6. Берека В. Новітні підходи в методології та методиці викладання історії в Україні. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2023. <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history/article/view/749>

7. Ісак Ю., Сліпецький О. Понятійний апарат історичної науки в Україні у світлі сучасних методологічних пошуків. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2023. № 1 (48). <https://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/280317>

8. Міронова І. С. Джерелознавство, історіографія та методологія історії: навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. 212 с.
<https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1292>

Семінар 7.

Інтерпретація та конструювання наукового знання
(ДФН – 2 год, ЗФН – 2 год)

План

1. Проблема інтерпретації в гуманітарному знанні.
2. Науковий теоретичний апарат дослідження та конструювання наукового знання.
3. Інтерпретація результатів у педагогічному дослідженні.
4. Основні форми та засоби апробації результатів дослідження.

Практичне завдання. На основі теми власного магістерського дослідження підготуйте анотацію українською та англійською мовами, а також сформулюйте списки ключових слів обома мовами (по 5–7 слів або словосполучень). В анотаціях стисло розкрийте актуальність дослідження, його мету, основні методи, результати (очікувані або отримані) та наукову новизну. Забезпечте змістову відповідність українського й англійського варіантів, коректність перекладу наукової термінології та дотримання академічного стилю. Перевірте, щоб ключові слова відображали предмет, проблематику й методологію дослідження.

Рекомендована література

Фундаментальні та класичні праці

1. Collingwood R. G. The Idea of History. Oxford : Clarendon Press, 1946. xxvi, 339 p.
https://archive.org/details/ideaofhistory0000unse_w1u4

2. Carr E. H. What Is History? London : Penguin Books, 1961. 159 p. <https://archive.org/details/whatishistory0000unse>
3. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1973. xii, 448 p. <https://archive.org/details/metahistoryhisto00whit>
4. Appleby J., Hunt L., Jacob M. Telling the Truth about History. New York: W. W. Norton & Company, 1994. 322 p. https://books.google.com/books/about/Telling_the_Truth_about_t_History.html?id=ZULgTHal9iIC
5. Evans R. J. In Defence of History. London : Granta Books, 1997. ix, 307 p. https://books.google.com/books/about/In_Defence_of_History.html?id=1rBmAAAAMAAJ

Сучасні наукові дослідження

1. Barget M. Visualizations of Historical Spatial Data as Tools of Exploration and Education. In: Lecture Notes in Computer Science. 2022. Vol. 13520. P. 3–19. https://doi.org/10.1007/978-3-031-18158-0_1
2. Boadu G. Re-positioning Historical Thinking: A Framework for Classroom Practice. Social Studies Research and Practice. 2020. Vol. 15, No. 3. P. 277–289. <https://doi.org/10.1108/SSRP-07-2020-0030>
3. Chapman A. Historical Interpretation as the Foundational Concept for History Education. Revista de Historia. 2024. Vol. 31. DOI: 10.29393/RH31-2HIAC10002
4. Reyes Parra P. A., Navarro Roldán C. P., Santisteban Fernández A. Historical and critical thinking in the educational context: a systematic review. Panta Rei. Digital Journal of History and Didactics of History. 2024. DOI: 10.6018/pantarei.611711.

5. Smets W. Four design principles for student learning of substantive historical concepts – a realistic review study. History Education Research Journal. 2024. Vol. 21, No. 1. Article 4. DOI: 10.14324/HERJ.21.1.04.

6. Дубасенюк О. А., Мирончук Н. М. Методологія та методи науково-педагогічного дослідження : навч.-метод. посіб. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2025. 244 с. <https://eprints.zu.edu.ua/43494/1/1.pdf>

7. Трубавіна І. Теоретико-методологічні основи сучасного науково-педагогічного дослідження. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2022. <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/f6f27620-fde7-422d-a09f-4ac0158d4f24>

КОНТРОЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Аналітичне опрацювання наукового джерела (10 б.)

Відповідно до теми магістерського дослідження оберіть наукову статтю або інше наукове видання, проблематика якого безпосередньо пов'язана з темою магістерської роботи, та здійсніть його аналітичне опрацювання. Результати подайте у формі аналітичного огляду, аналітичної записки або доповіді.

У роботі необхідно:

- подати повні бібліографічні відомості про обране наукове видання;
- визначити проблематику, мету та основні дослідницькі питання праці;
- охарактеризувати її теоретичні та методологічні засади;
- визначити джерельну базу та методи дослідження, використані автором;
- проаналізувати основні положення, логіку аргументації та отримані результати;
- оцінити, наскільки джерела, методи та аргументи дають підстави для сформульованих автором висновків;
- визначити наукову цінність, сильні сторони, можливі обмеження та дискусійні положення дослідження;
- сформулювати власну обґрунтовану оцінку наукової праці та визначити її значення для розроблення проблематики власного магістерського дослідження.

Важливо: робота не повинна зводитися до переказу змісту статті. Основну увагу необхідно зосередити на аналізі та критичній оцінці дослідницького підходу, методології, джерельної бази, аргументації та висновків автора.

Індивідуальне дослідницько-аналітичне завдання
(20 б. – для здобувачів денної форми навчання за умови
публічної презентації результатів дослідження;
15 б. – для здобувачів заочної форми навчання)

Оберіть вузьку дослідницьку проблему або окремий аспект власного магістерського дослідження та підготуйте за ним наукову доповідь або тези доповіді як форму апробації результатів дослідження. Обрана проблематика має становити самостійну частину магістерського дослідження, тож не слід охоплювати тему магістерської роботи в цілому. У підготовленій доповіді або тезах необхідно:

- сформулювати актуальність, мету та гіпотезу дослідження;
- провести історіографічний аналіз обраної проблеми, визначити основні наукові підходи, позиції та дискусійні питання;
- здійснити джерелознавчий аналіз відібраних джерел, визначити їхню інформативність, репрезентативність, особливості походження та можливості використання для розв'язання поставленої проблеми;
- обґрунтувати методологію та методи дослідження, показати їх відповідність поставленій проблемі, меті, гіпотезі та характеру джерельної бази;
- сформулювати висновки та обґрунтувати їх на основі опрацьованої історіографії, джерел і отриманих результатів;
- визначити, яке місце отримані результати посідають у власному магістерському дослідженні та який внесок вони можуть зробити в його подальше розроблення.

ТЕМИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО КОНТРОЛЬНО-МОДУЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Поняття наукового пізнання та його основні характеристики.

2. Емпіричний і теоретичний рівні наукового пізнання.

3. Основні етапи становлення наукового способу пізнання.

4. Поняття методу та методології.

5. Поняття теорії, концепції та парадигми.

6. Поняття історичного факту.

7. Поняття історичного джерела та його функції.

8. Співвідношення історичного факту, джерела та наукової інтерпретації.

9. Поняття історичної інформації та її основні види.

10. Позитивізм і його роль у становленні наукової методології історії.

11. Проблема об'єктивності історичного знання.

12. Зовнішня та внутрішня критика історичного джерела.

13. Поняття достовірності, надійності та репрезентативності інформації.

14. Поняття інформаційного пошуку та основні етапи пошуку наукової інформації.

15. Наукові бібліотеки, цифрові архіви, репозитарії та наукові бази даних.

16. Історіографічні, нормативно-правові та статистичні джерела.

17. Поняття цифрової гуманітаристики та цифрової історії.

18. Цифровізація історичних джерел і дослідницького середовища.

19. Поняття датафікації історичних і суспільних процесів.

20. Великі дані та можливості їх використання в гуманітарних дослідженнях.

21. Цифрові інструменти аналізу текстових, статистичних і просторових даних.

22. Цифрове моделювання, реконструкція та візуалізація історичної інформації.

23. Поява штучного інтелекту та трансформація сучасних практик наукового дослідження.

24. Генеративний штучний інтелект і трансформація роботи з текстами, джерелами та даними.

25. Використання штучного інтелекту в історичній та громадянській освіті.

26. Основні можливості та обмеження використання штучного інтелекту в дослідженні.

27. Галюцинації, помилки, упередженість і втрата контексту в роботі штучного інтелекту.

28. Верифікація та критичне оцінювання результатів роботи штучного інтелекту.

29. Поняття академічної доброчесності.

30. Авторство та етичні проблеми використання штучного інтелекту в науковій діяльності.

31. Нормативно-правові засади використання штучного інтелекту в освіті та наукових дослідженнях.

32. Поняття аналітичної моделі та її роль у науковому пізнанні.

33. Теоретичне та емпіричне моделювання.

34. Міждисциплінарність історичного та суспільствознавчого дослідження.

35. Історико-генетичний метод.
36. Історико-порівняльний метод.
37. Історико-типологічний метод.
38. Історико-системний метод.
39. Кількісні та якісні методи в гуманітарних дослідженнях.
40. Кліометрика та статистичні методи в історичних дослідженнях.
41. Контент-аналіз як метод дослідження.
42. Кореляційний, регресійний та кластерний аналіз.
43. Аналіз масових історичних, соціальних і демографічних даних.
44. Поєднання кількісних і якісних методів у гуманітарному дослідженні.
45. Поняття причинно-наслідкового зв'язку та проблема встановлення причинності.
46. Поняття наукової інтерпретації.
47. Проблема інтерпретації в гуманітарному знанні.
48. Факт, доказ, аргумент, гіпотеза, інтерпретація та висновок як елементи наукового теоретичного апарату.
49. Наукова аргументація та критерії обґрунтованості висновків.
50. Інтерпретація результатів у педагогічному дослідженні.
51. Поняття педагогічного дослідження та його основні етапи.
52. Дані та їх інтерпретація в педагогічному дослідженні.
53. Візуалізація результатів наукового дослідження.
54. Основні форми представлення результатів дослідження.

55. Основні форми апробації результатів наукового дослідження.

56. Трансформація результатів наукового дослідження в освітній зміст.

ДОТРИМАННЯ ВИМОГ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Здобувачі вищої освіти несуть персональну відповідальність за дотримання вимог академічної доброчесності під час вивчення освітнього компонента.

Академічна доброчесність – сукупність етичних принципів і визначених законодавством правил, яких мають дотримуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та наукової діяльності для забезпечення довіри до результатів навчання і наукових досягнень.

Дотримання академічної доброчесності передбачає дотримання законодавства та етичних норм, авторського права, самостійне виконання навчальних і контрольних завдань, використання достовірних джерел із належним посиланням на них, недопущення фабрикації, фальсифікації, плагіату, списування, академічного шахрайства та хабарництва, а також відповідальність за власні дії.

Основними порушеннями академічної доброчесності є академічний плагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, необ'єктивне оцінювання, академічне шахрайство, академічний обман та академічне хабарництво. До порушень також належать неправомірне використання чужих матеріалів та ідей без належного посилання, подання невикористаних джерел, повторне використання чужих або власних раніше опублікованих результатів та надання завідомо неправдивої інформації.

За порушення академічної доброчесності можуть застосовуватися такі заходи: попередження, повторне проходження оцінювання або навчального курсу, відрахування з університету та інші форми відповідальності, передбачені законодавством.

Порядок притягнення до відповідальності визначається відповідною процедурою та **Положенням про академічну доброчесність учасників освітнього процесу ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»**.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Під час підготовки навчально-методичного посібника «Інформаційна аналітика та методологія досліджень в історичній та громадянській освіті» використовувався генеративний інструмент штучного інтелекту ChatGPT (OpenAI).

Штучний інтелект застосовувався як допоміжний інструмент для структурування окремих матеріалів, пошуку варіантів формулювань, мовного та стилістичного редагування, перевірки внутрішньої узгодженості тексту, зіставлення окремих положень і технічної вичитки.

Згенеровані або запропоновані системою матеріали не використовувалися без критичного опрацювання. Зміст навчально-методичних матеріалів, методичні рекомендації, завдання для семінарських занять і самостійної роботи, посилання на нормативні документи та наукові джерела були перевірені й за потреби відредаговані укладачем.

Штучний інтелект не замінював авторського професійного судження укладача та не використовувався для автоматичного формування остаточного змісту видання.

Відповідальність за зміст посібника, достовірність інформації, коректність посилань, обґрунтованість методичних рішень і дотримання принципів академічної доброчесності несе укладач.

Укладач: Є. С. Шевцова

Навчально-методичне видання

Євгенія Шевцова

**ІНФОРМАЦІЙНА АНАЛІТИКА
ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ
в історичній та громадянській освіті**

навчально-методичний посібник для здобувачів
другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)
денної та заочної форм навчання

Здано до склад. 31.08.2026 р. Підп. до друку 01.09.2026 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсет.
Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 21,76. Наклад 50 прим.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
e-mail: luguniv.info.edu@gmail.com
Свідомство суб'єкта видавничої справи
ДК № 3459 від 09.04.2009 р.